

Jerzy Okoński

Stanowisko 3 w Żyrakowie, pow. dębicki. Wstępne wyniki i refleksje na marginesie badań „autostradowych”

Szerokopłaszczyznowe badania wykopaliskowe, prowadzone m.in. na trasach budowy projektowanych autostrad, stworzyły w ostatnich latach niemożliwą do przecenienia szansę rozwoju polskiej archeologii. Obok możliwości prowadzenia badań wykopaliskowych na niewyobrażalną do niedawna skalę, obok pozyskiwania ogromnego zasobu źródeł i informacji, obok możliwości – a nawet wymuszanej stosownymi umowami konieczności – ich szybkiego opracowania, badania „autostradowe” stwarzają z oczywistych powodów znakomitą okazję również do podejmowania rozmaitych problemów z zakresu metodyki badań terenowych i interpretacji dokonywanych odkryć. Ostatnie lata przyniosły istotne publikacje o takim charakterze (K. Dziągiewski 2007; 2007a; A. Tyniec-Kępińska 2007), a wyniki spostrzeżeń rozmaitych autorów są nie mniej istotne poznawczo, niż prawdziwa rewolucja w poglądach na najdawniejsze dzieje ziem polskich i trudny do wyobrażenia przyrost bazy źródłowej do ich poznania (J. Baron 2007; R. Naglik 2003). Wpisując się w ton podobnych rozważań chciałbym w niniejszym artykule przedstawić wstępnie problematykę stanowiska 3 w Żyrakowie, gm. Żyraków, pow. dębicki, w aspekcie stopniowej weryfikacji jego planu w trakcie prowadzenia ratowniczych badań wykopaliskowych oraz podstawowe informacje o tym bardzo ważnym stanowisku wielokulturowym. Jego wizytówką jest bez wątpienia rozległa i bardzo interesująca osada ze środkowej fazy wczesnego średniowiecza.

Publikacja niniejsza jest pierwszą prezentacją wyników ratowniczych badań wykopaliskowych, prowadzonych na stanowisku od 2007 roku. Rozmach prac (do końca września 2009 roku wykopaliska objęły powierzchnię około 570 arów, na której wyeksplorowano 3235 obiektów) powoduje, iż przygotowanie pełniejszej publikacji wymaga dłuższego czasu. Na dodatek badania stanowiska trwają nadal i będą kontynuowane jeszcze co najmniej w 2010 roku. W tej sytuacji publikacja niniejsza posiada charakter jedynie wstępnej prezentacji dotychczasowych wyników. Wydają się one na tyle interesujące i ważne, że jak najszybsze wprowadzenie do obiegu naukowego choćby podstawowych informacji jest koniecznością.

Tak się szczęśliwie złożyło, iż miałem szczęście uczestniczyć zarówno w odkrywaniu stanowiska 3 w Żyrakowie, w weryfikacyjnych badaniach sondażowych na jego terenie, jak i kierować ekspedycją Fundacji Rzeszowskiego Ośrodka

Archeologicznego, która od 2007 roku prowadzi ratownicze badania wykopaliskowe osady. Tą okoliczność pragnę szczególnie mocno podkreślić, gdyż w wielu momentach będzie miało miejsce krytyczne odnoszenie się do wcześniejszych, ale zawsze własnych lub czynionych w zespole, którego byłem członkiem, ustaleń. Wyniki wcześniejszych prac badawczych na stanowisku 3 w Żyrakowie wydawały się w momencie formułowania czy publikowania pewnikiem, wynikającym z analizy rozpoznania powierzchniowego lub sondaży, były prezentowane z najgłębszym przekonaniem o ich słuszności. Chciałbym potraktować ten artykuł jako wyraz refleksji nad czynionymi w najlepszej wierze ustaleniami, które okazywały się nieraz porażkami na krętej i wyboistej drodze poznawania zamierzchłej przeszłości. Refleksyjny ton wstępu do prezentowanego artykułu wynika między innymi z okrągłej rocznicy urodzin autora, równej czasowi trwania fazy B2 okresu rzymskiego. Pisząc ten tekst mogę tylko na marginesie poważnych rozważań stwierdzić, iż do takiej refleksyjnej formuły zachęciła mnie lektura tekstów moich zawodowych Mistrzów, zamieszczonych w jubileuszowym tomie *Alma Mater* (J. Chochorowski 2008; M. Gedl 2008).

Okazja taka to dobry czas na próbę podsumowania narosłych przez ten długi czas rozterek i wątpliwości oraz refleksję nad metodami poznawania przeszłości. Staralem się to zawsze czynić z najgłębszym przekonaniem o słuszności formułowanych opinii i pokorą w pokonywaniu nieraz mocno pokręconej i nie wiedzieć dlaczego prawie zawsze wiodącej pod górę, drogi poznawania przeszłości. Pokora taka bywa niestety niekiedy zjawiskiem deficytowym, a ostrość krytycznych sformułowań bywa niekiedy niczym nieuzasadniona i po prostu nie na miejscu, a dla konkretnych stanowisk może stwarzać groźne konsekwencje. W takich kategoriach oceniam poglądy sformułowane na przykład w odniesieniu do jednego z ważniejszych stanowisk w Przemyślu, gdy na podstawie kilku odwiertów formułowane są bardzo krytyczne wnioski pod adresem autora badań powierzchniowych, na dodatek groźne dla ważnego stanowiska paleolitycznego (T. Kalicki, B. Szmoniewski 2008). Powołany przykład wykorzystuję jako ilustrację trudnego dla zaakceptowania podejścia do problematyki weryfikacji stanowisk archeologicznych i łatwości w formułowaniu ostatecznych wniosków na bardzo kruchych podstawach. Przykład stanowiska 3 w Żyrakowie pokazuje jak bardzo mylące mogą być wnioski wyciągane na podsta-

wie zbadania nawet ponad tysiąc razy większej powierzchni. Powierzchnia odwiertów na stanowisku 76 w Przemysłu wynosiła bowiem maksymalnie... 0,07 m² (T. Kalicki, B. Szmo-

niewski 2008, fot. 4), powierzchnia sondaży w 1999 roku w Żyrakowie – 90 m².

HISTORIA BADAŃ STANOWISKA 3 W ŻYRAKOWIE

Stanowisko 3 w Żyrakowie zostało odkryte w trakcie badań powierzchniowych, prowadzonych w 1998 roku przez Andrzeja Szpunara i autora w korytarzu projektowanej autostrady A4 wraz z jej strefą ochronną (J. Okoński, A. Szpunar 1999). Stanowisko zlokalizowane zostało na znakomicie zachowanej krawędzi starorzecza Wisłoki o ekspozycji południowej, południowo-wschodniej i wschodniej, na terenie przysiółka „Kolonja” w Żyrakowie, gm. Żyraków (ryc. 1). W podziale fizjograficznym jest ono zlokalizowane na terenie Płaskowyżu Tarnowskiego, wyróżnianego jako mezoregion w obrębie Kotliny Sandomierskiej. Charakterystycznym elementem rzeźby terenu w okolicach stanowiska jest występowanie niewielkich, rozległych wzniesień, wyniesionych do 2 m nad liczne meandry starorzecza Wisłoki (J. Lach, J. Kukulak 1995; L. Starkel 1995). Pokrywają je gleby o zróżnicowanym charakterze (rędziny, mady, gliny, ale też miejscami, zwłaszcza przy samej krawędzi starorzecza, gleby piaszczyste). Charakterystycznym elementem fizjografii w rejonie stanowiska jest gwałtowna zmiana podłoża, stwierdzona w trakcie eksploracji archeologicznej. Niejednokrotnie w trakcie badań piasek sąsiadował precyzyjną granicą z gliną lub łem, całkowicie zmieniając warunki eksploracji. Wspomniane zróżnicowanie, przejawiające się współwystępowaniem glin, piasków i żwirów polodowcowych, zostało też podkreślone w analizie glebowej, wykonanej na potrzeby planowanej budowy autostrady na tym terenie (*Ekspertyza...*, mapa 4).

Podkreślić należy, iż stanowisko położone jest w miejscu charakterystycznym dla osadnictwa wczesnego średniowiecza: nisko, na samej krawędzi doliny, wyniesionej do 3 m nad poziom jej dna. Należy też podkreślić, iż osada na stanowisku 3 jest jednym z licznych pozostałości osadnictwa środkowej fazy wczesnego średniowiecza w dolinie Wisłoki, na pograniczu Karpat i Kotliny Sandomierskiej. Spora ich część posiada taką właśnie „niską” lokalizację, szczególnie charakterystyczną dla geografii osadnictwa wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny (M. Parczewski 1991, s. 21; J. Poleski 2006, s. 46–52). Znane są jednak w mikroregionie osadniczym doliny środkowej Wisłoki i stanowiska zlokalizowane zupełnie inaczej: w znacznym oddaleniu od doliny, na wyniesionej ponad jej poziom na kilkadziesiąt metrów krawędzi Płaskowyżu Tarnowskiego. Więcej informacji o problematyce tła osadniczego dla osady ze stanowiska 3 w Żyrakowie zawierają osobne publikacje (J. Okoński, B., A. Szpunar 2002; ci sami, w niniejszym tomie MSROA).

W trakcie prospekcji powierzchniowej w 1998 roku, która zaowocowała odkryciem stanowiska 3 w Żyrakowie, stwierdzono wówczas m.in. obecność niszczonej w wyniku uprawy obiektów archeologicznych z wczesnego średniowiecza. Od mieszkańców Żyrakowa uzyskano też informacje o niszczeniu obiektów archeologicznych w trakcie wznoszenia powstałych na stanowisku budynków mieszkalnych i gospo-

darczych (J. Okoński, B., A. Szpunar 1999, s. 7). Fakt takich zniszczeń mogliśmy potwierdzić w trakcie trwających od 2007 roku na stanowisku 3 w Żyrakowie badań wykopaliskowych. Fundamenty niemal wszystkich współczesnych budynków, wysiedlonych i przeznaczonych do rozbiórki przez budowę autostrady, niszczyły relikty osady ze środkowej fazy wczesnego średniowiecza (fot. 34, 36). Poważnym zagrożeniem dla substancji zabytkowej były też liczne wykopy infrastrukturalne, wykonane na stanowisku przed jego odkryciem. Wodociąg, gazociąg rozmaitych kategorii, czy przydomowe wykopy kanalizacyjne albo współczesne studnie spowodowały istotne zniszczenia obiektów archeologicznych (fot. 32, 33, 35).

W 1999 roku na stanowisku wykonano badania sondażowe w ramach przygotowań do budowy autostrady A4 na odcinku Tarnów–Rzeszów. Z ramienia Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Krakowie prowadzili je powołani wcześniej odkrywcy stanowiska (J. Okoński, B., A. Szpunar 1999). Wykonano wówczas 8 sondaży, z których wykopy 2, 4 i 6 posiadały wymiary po 10×1 m, zaś pozostałe – po 6×2 m (J. Okoński, B., A. Szpunar 2002, s. 157). W wyniku powołanych badań powierzchniowych oraz szczególnie sondażowych wyznaczono, opublikowany w 2002 roku, zasięg stanowiska (J. Okoński, B., A. Szpunar 1999, s. 10; ci sami 2002, s. 157).

W chwili odkrywania i weryfikacji, w latach 1998 i 1999, przyjęto na podstawie szczegółowej, kilkukrotnej prospekcji powierzchniowej i badań sondażowych, iż stanowisko rozciągnięte jest wzdłuż krawędzi starorzecza Wisłoki na długości co najmniej 250 m, a jego szerokość wynosi ok. 160 m. Stanowisko zlokalizowano na północnym odcinku starorzecza (ryc. 2). Od początku podnoszona była jednak okoliczność, iż dalszy odcinek terasy w kierunku zachodnim i szczególnie południowym jest intensywnie zabudowany i zajęty m.in. przez działki ogrodzone i w części niedostępne do badań powierzchniowych. Część powierzchni na zachodniej krawędzi starorzecza Wisłoki zajmowały w momencie realizacji badań powierzchniowych sady, łąki, nieużytki i plantacja choinek. W tej sytuacji mocno ograniczona, a nawet wykluczona, była możliwość prowadzenia poszukiwań i wyznaczenia rzeczywistej granicy stanowiska w tym kierunku (J. Okoński, B., A. Szpunar 1999, s. 6, 7; ci sami 2002, s. 154, 158).

W roku 2000 stanowisko zostało zewidencjonowane w systemie AZP, po przeprowadzeniu kolejnej weryfikacji powierzchniowej (J. Okoński, B., A. Szpunar 2000, KESA 12).

We wrześniu 2007 roku na stanowisku 3 w Żyrakowie rozpoczęto ratownicze badania wykopaliskowe, poprzedzające budowę autostrady A4 na odcinku Tarnów–Krzyż – Rzeszów Zachodni. Badania prowadzone są przez Fundację Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, na podstawie umowy z Generalną Dyrekcją Dróg Krajowych i Autostrad z dnia 13 sierpnia 2007 roku oraz pozwolenia z dnia 4 września 2007 roku Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Prze-

Ryc. 1. Żyraków, gm. Żyraków, stan. 3. Lokalizacja stanowiska
 Abb. 1. Żyraków, Gde. Żyraków, Fst. 3. Lokalisierung der Fundstelle

myślu, Delegatura w Rzeszowie. W trakcie badań pozwolenie to było zmieniane w dniach 23 czerwca, 6 sierpnia i 21 października 2008 roku. W roku 2009 prace wykopaliskowe prowadzone były na podstawie aneksu do powołanej umowy z dnia 9 lutego oraz pozwoleń konserwatorskich z 26 czerwca, 27 sierpnia i 10 września. Zmiany polegały na zmianie zakresu badań, tj. sukcesywnym poszerzaniu zasięgu stanowiska w miarę ujawniania kontynuacji występowania obiektów archeologicznych, zwłaszcza w kierunku południowym i zachodnim, poza pierwotnie wyznaczony zasięg stanowiska. Ratownicze badania wykopaliskowe na stanowisku 3 w Żyrakowie (nr autostradowy 26) realizowała ekspedycja Fundacji Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, kierowana przez autora niniejszego artykułu. W skład ekipy wchodził również archeolog: Jerzy Ginalski, Marcin Glinianowicz, Katarzyna Łojowska, Agnieszka i Mirosław Mazurek, Anna Okoniewska, Wojciech Poradyło i Magdalena Wałaszek. Badania były wizytowane przez Konsultantów Fundacji Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, prof. dra hab. Jana Machnika, prof. dra hab. Leszka Starkla i prof. dra hab. Michała Parczewskiego oraz prof. dra hab. Sylwestra Czopka z Instytutu Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego. Konsultantom badań pragnę

bardzo serdecznie podziękować za cenne rady w prowadzeniu eksploracji tego bardzo interesującego stanowiska. Serdeczne podziękowania skierować pragnę pod adresem mgr Leokadii Pondo oraz mgr Andrzeja Sokołowicza i mgr Krzysztofa Słowika z Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad w Rzeszowie za sprawne prowadzenie spraw związanych z wielokrotnym poszerzaniem zasięgu eksploracji i uzyskiwaniem dostępu do terenów, gdzie prowadzono badania archeologiczne. Podziękowania za sprawne uzgodnienia zakresu kolejnych zmian winien jestem również zespołowi Pracowni Archeologii Ratowniczej Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków w Warszawie. Podziękowania skierować pragnę pod adresem prof. dr hab. Jerzego Czajkowskiego i mgr Jerzego Ginalskiego z Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku oraz mgr Jakuba Wrzoska z KOBiDZ za wiele cennych informacji z zakresu budownictwa drewnianego i interpretacji jego archeologicznych pozostałości. Pani mgr Ewie Sosnowskiej z Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Przemyślu oraz Panom dr Markowi Florkowi i mgr Łukaszowi Dzikowi pragnę serdecznie podziękować za sprawność w odbiorach terenowych, umożliwiających prowadzenie badań bez najmniejszej zwłoki i przerwy.

ZASIĘG STANOWISKA

Skreślone wyżej fakty z krótkiej historii badań stanowiska 3 w Żyrakowie pokazują, jak bardzo badania prowadzone na zlecenie Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad dynamizują proces poznawania najdawniejszej historii. Jest raczej pewne, iż gdyby nie badania „autostradowe” stanowisko pozostałoby na długo, a może i na zawsze, niewielką, typową osadą wczesnośredniowieczną. Raczej trudno oczekiwać, by na zniszczonym, położonym między współczesnymi domami stanowisku jakich wiele, podjęto wykopaliska na skalę, odpowiadającą znanym dziś rzeczywistym jego parametrom. Pomijając powierzchnię stanowiska do jego pełnego poznania potrzebne są działania tak ekstremalne jak np. rozbiórka 10 domów, około 20 budynków gospodarczych, garaży i likwidacja kilkuset metrów dróg o nawierzchni kamiennej lub bitumicznej. Nie jest absolutnie możliwe, by takiego przedsięwzięcia dokonać w ramach tradycyjnych badań archeologicznych, prowadzonych w oparciu o środki przeznaczone na naukę czy działania konserwatorskie w zakresie ochrony zabytków archeologicznych.

Plan stanowiska 3 w Żyrakowie, publikowany po badaniach powierzchniowych i sondażowych, był „otwarty” od strony zachodniej i południowo-zachodniej, wzdłuż bardzo atrakcyjnej formy osadniczej, jaką stanowiła bardzo wyraźnie czytelna krawędź starorzecza Wisłoki. Powód tej „otwartości” był prozaiczny i wynikał z ograniczeń możliwości prowadzenia skutecznego rozpoznania powierzchniowego. Niemożliwe lub bardzo utrudnione było prowadzenie poszukiwań w obrębie ogrodzonych działek, na terenie istniejącego do dziś ogrodzonego sadu, a także na terenie łąk, nieużytków i szkółki drzew iglastych. W powołanej wcześniej publikacji źródłowej materiałów z doliny środkowej Wisłoki napisano: „Stanowisko posiada znaczną powierzchnię: szerokość osady od krawędzi starorzecza ku N wynosi ok. 160 m, zaś długość wzdłuż tej krawędzi, po kierunku E–W, wynosi co najmniej 250 m. Stanowisko najprawdopodobniej kontynuuje się w kierunku W, wzdłuż zakola krawędzi starorzecza Wisłoki. Niestety krawędź jest w tym kierunku zabudowana, co wyklucza obecnie możliwość prowadzenia badań” (J. Okoński, B. A. Szpunar 2002, s. 158).

Analiza ukształtowania zachodniego odcinka terasy starorzecza Wisłoki i wynikająca z niej wielka atrakcyjność osadnicza tego terenu pozwalała jednak od momentu odkrycia stanowiska przypuszczać, iż kontynuuje się ono w tym kierunku. Teren zachodniej krawędzi starorzecza stanowił bowiem najwyższy i najwyraźniej wykształcony fragment terasy o szczególnie dogodnej ekspozycji i wielkich walorach osadniczych (m.in. bliskość wody, nasłonecznienie, żyzne gleby, ale też bardzo korzystne walory widokowe z panoramą na malownicze Pogórze Karpackie).

W trakcie badań powierzchniowych oraz sondażowych na dostępnych do badań fragmentach terenu nie znaleziono jednak w latach 1998–2000 zabytków, mogących potwierdzić istnienie w tym rejonie stanowiska archeologicznego. Na zapleczu zabudowy współczesnego Żyrakowa, w sąsiedztwie drogi prowadzącej z Żyrakowa do Zawierzbia, zostało

w trakcie badań powierzchniowych zlokalizowano jeszcze stanowisko, oznaczone numerem 2 w Żyrakowie (nr autostradowy 25). Znaleziono tam jednak tylko fragment odłupka z krzemienia jurajskiego. Weryfikacyjne badania sondażowe w 1999 roku nie ujawniły na zbadanej wtedy niewielkiej powierzchni tego stanowiska jakichkolwiek pozostałości warstwy akumulacyjnej lub obiektów archeologicznych. Było to jedno z dwu miejsc, zlokalizowanych w bliskości stanowiska 3 w jego ówczesnym zasięgu, gdzie stwierdzono obecność zabytków archeologicznych. Drugim było stanowisko 5 w Żyrakowie (AZP 102-70, stan. 13, nr autostradowy 27), gdzie odkryto m.in. prostokątne paleniska z okresu rzymskiego (badania A. Szpunara i autora z ramienia Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Krakowie w 1999 roku; J. Okoński, B., A. Szpunar 1999a). Stanowisko to znajduje się na południowy wschód od stanowiska 3, od którego oddzielone jest dolinką niewielkiego cieku. Zlokalizowane jest ono jednak poza wyznaczonym obecnie korytarzem autostrady A4 na tym terenie. Mimo bardzo interesujących wyników badań sondażowych nie znalazło się wśród stanowisk, przeznaczonych do badań wykopaliskowych, poprzedzających budowę autostrady A4. Stanowisko to jest jednak istotne dla interpretacji fazy osadniczej z okresu rzymskiego na stanowisku 3, gdyż na obu odkryto charakterystyczne, prostokątne paleniska, wyznaczające strefę gospodarczej eksploatacji terenu w III–IV wieku.

Reasumując: etap rozpoznania powierzchniowego nie dał podstaw do wyznaczenia zasięgu stanowiska szerszego, niż opublikowany w 2002 roku. W ewidencji konserwatorskiej, jako zasięg przyjmowany m.in. w uzgodnieniach inwestycji czy opracowaniu planu zagospodarowania przestrzennego dla tego terenu, funkcjonował przez kilka lat taki właśnie, mocno zaniżony, zasięg stanowiska. On też znalazł się w uzgodnieniach i dokumentacji przetargowej badań archeologicznych na odcinku Tarnów–Rzeszów autostrady A4.

Podkreślić należy, iż w zakresie wyznaczenia opublikowanego w 2002 roku zasięgu stanowiska ważną okolicznością, obok negatywnych wyników prospekcji powierzchniowej na niewielkich, dostępnych do badań fragmentach terenu na zachodniej krawędzi starorzecza Wisłoki, były także wyniki badań sondażowych, jakie wykonano na stanowisku w 1999 roku. W części sondaży stwierdzono obecność obiektów archeologicznych lub warstwy akumulacyjnej, część z nich uznano za jałowe i wykorzystano do ograniczenia zasięgu stanowiska. Pragnę podkreślić, iż tak się nieszczęśliwie złożyło, iż sondaże „jałowe” archeologicznie zlokalizowane były w sąsiedztwie miejsc niedostępnych do rozpoznania powierzchniowego. Uzupełniające się negatywne wyniki rozpoznania były łącznie powodami przyjęcia mocno zaniżonego zasięgu stanowiska.

Ocenę przydatności sondaży do poznania rzeczywistego zasięgu stanowiska pozwoliły w przypadku stanowiska 3 w Żyrakowie zweryfikować wyniki szerokopłaszczyznowych badań wykopaliskowych, rozpoczętych w 2007 roku. Jak się okazało w jednym przypadku sondaż zlokalizowany został równolegle do jednego z licznych w tym rejonie stanowiska obiektów „wannowatych”, w niewielkiej odległości od jego

ściany (fot. 1), w drugim wykop sondażowy minął o kilka centymetrów jamę posłupową (fot. 2). W obu jednak przypadkach sondaże w zasięgu eksploracji były archeologicznie „jałowe”. W oparciu o te wyniki autorzy, dysponujący w momencie ich wykonywania ponad dwudziestoletnim stażem w archeologii m.in. ratowniczej, określili zasięg stanowiska, ilustrowany powołanym wcześniej planem z 2002 roku. W trakcie badań w 2008 roku okazało się, iż również pozornie jałowe sondaże nr 7 i 8 z 1999 roku były zlokalizowane w obrębie szerokiego na kilka metrów i głębokiego na około 1,4 m rowu. Nie mogły go z oczywistych powodów rozpoznać niewielkie wykopy sondażowe.

Po podjęciu badań wykopaliskowych w 2007 roku szybko okazało się jednak, iż pierwotnie wyznaczony na podstawie rozpoznania powierzchniowego i sondaży zasięg stanowiska jest całkowicie błędny i mocno zaniżony. Stanowisko zajmuje w istocie znacznie większą powierzchnię. Paradoksalnie najciekawsza część osady wielokulturowej, a zwłaszcza niezmiernie interesującej osady wczesnośredniowiecznej, znalazła się poza pierwotnie wyznaczonym zasięgiem stanowiska. Zresztą zmiany zasięgu były konieczne niemal we wszystkich kierunkach. Ostała się jedynie naturalna granica, wyznaczona krawędzią starorzecza Wisłoki. Jak się okazało najciekawsze i najlepiej zachowane fragmenty osady wystąpiły na zachodniej krawędzi starorzecza Wisłoki, w miejscu gdzie w wyniku wcześniejszego rozpoznania powierzchniowego nie było podstaw do wyznaczenia zasięgu stanowiska. Fakt ten wymaga podkreślenia z trzech co najmniej powodów.

Po pierwsze wskazuje na obiektywną zawodność naszych tradycyjnych metod rozpoznania zasobu źródeł archeologicznych, a zwłaszcza rozpoznania powierzchniowego. Stanowisko 3 w Żyrakowie było przed podjęciem szerokopłaszczyznowych badań ratowniczych kilkakrotnie penetrowane przy różnych warunkach do prowadzenia prospekcji powierzchniowej i dostępności terenu, a mimo to wyniki były zawsze bardzo zbliżone i nie dawały podstaw do wyznaczenia zasięgu na zachodniej krawędzi starorzecza Wisłoki.

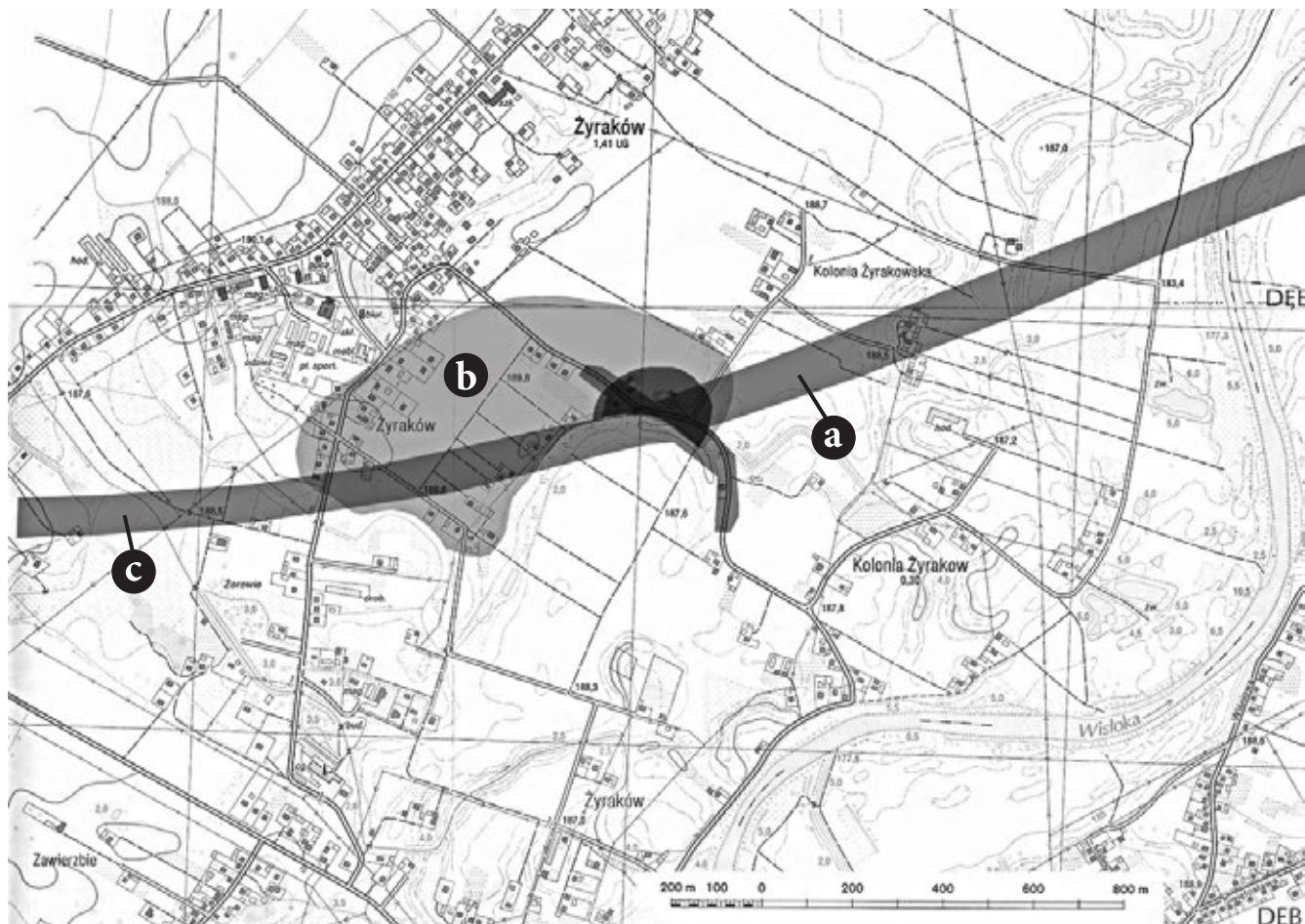
Druga refleksja będzie niestety pesymistyczna. Tysiące stanowisk archeologicznych było rozpoznawane i inwentaryzowane głównie w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski tylko raz, bez późniejszych weryfikacji i możliwości korekty planów i zasięgów wyznaczonych na podstawie jednokrotnej prospekcji. Dotkliwie odczuwalny musi być w tym kontekście brak kontynuacji badań AZP w postaci pierwotnie zakładanego drugiego etapu, tj. weryfikacji wybranych stanowisk i ich szczegółowej inwentaryzacji.

W tym momencie nie mogę nie odnieść się w kilku słowach również do własnych doświadczeń z prospekcji powierzchniowej w ramach AZP. Blisko 20 lat temu prowadziliśmy niezwykle owocne poszukiwania na prawobrzeżu dolnego biegu Raby, odkrywając zespołem tarnowskich archeologów mikroregion osadniczy ze schyłku starożytności nad ówczesną doliną rzeki (A. Cetera, J. Okoński 1994). Na licznych kartach KESA i w publikacjach podnosiliśmy fakt występowania na powierzchni licznych stanowisk skupisk spalenizny w miejscu rozorywanych obiektów m.in. o charakterze produkcyjnym oraz ogromnych ilości ceramiki na powierzchni. Gdy po kilku zaledwie latach wielokrotnie we-

ryfikowałem ten teren w trakcie realizacji dwóch projektów badawczych, finansowanych przez Komitet Badań Naukowych, około 70% stanowisk „zniknęło”. Cześć pól ugorowano (badania trwały w dekadzie między 1992 a 2000 rokiem, gdy zjawisko to się nasilało), na części nie udało się już znaleźć zabytków, ani niszczonech w wyniku uprawy obiektów. Obraz rejestrowany w oparciu o taką samą metodę badań (prospekcja powierzchniowa wg standardów AZP) był po kilku zaledwie latach zupełnie inny niż ten rejestrowany w bardzo dogodnej do realizacji poszukiwań powierzchniowych zimie 1992/1993. Te doświadczenia to też refleksje z trudnej, archeologicznej drogi. Tak już zupełnie na marginesie muszę samokrytycznie stwierdzić, iż brak źródłowej publikacji bardzo interesujących materiałów z eksploracji pieców garncarskich na prawobrzeżu dolnego biegu Raby jest największą z dotychczasowych porażek zawodowych. Prace jednak trwają w nieliczne wolne chwile, może więc w następną dekadę uda się wejść z opublikowanym tomem tych ważnych źródeł.

I dla równowagi refleksja trzecia, optymistyczna: znakomicie się składa, iż GDDKiA działa elastycznie i weryfikuje aneksami zasięgi stanowisk przeznaczonych do badań, a wyznaczone na podstawie metod obciążonych obiektywnymi ograniczeniami. Prowadzone w ostatnich latach badania m.in. na trasach budowy autostrad i ratownicze, przedinwestycyjne, wielokrotnie ujawniały zawodność inwentaryzacji powierzchniowej i w istocie niewielką przydatność sondaży do pełniejszego rozpoznania stanowisk, a zwłaszcza wyznaczenia ich zasięgu. Przypadki takie są powszechne w miejscach podejmowania badań szerokopłaszczyznowych (K. Łojowska, J. Okoński 2008, s. 53–55; A. Matoga 2007; R. Naglik 2003; J. Okoński, K. Łojowska 2007, s. 84; J. Okoński, M. Przybyła, M. Suchorska-Rola (w druku)). Dobitnie wskazują one na zawodność inwentaryzacji powierzchniowej oraz sondażowej, którym to metodom wciąż przypada podstawowe znaczenie w formułowaniu programów badań ratowniczych na terenie inwestycji, w tym i badań na trasach projektowanych autostrad. Oczywiście pogląd taki w najmniejszym stopniu nie umniejsza znaczenia prospekcji powierzchniowej. Należę do pokolenia, którego początki aktywności zawodowej przypadły przed blisko 30 laty na początku realizacji programu AZP i niewyobrażalnego wcześniej zwiększenia zasobów źródeł do poznawania najdawniejszej przeszłości. Doceniając niemożliwe do przecenienia znaczenie badań AZP w tym procesie musimy mieć jednak świadomość rozmaitych ograniczeń ewidencji powierzchniowej i traktować jej wyniki tylko jako punkt wyjścia do szczegółowych inwentaryzacji stanowisk.

Są to zagadnienia bardzo trudne, a niosące zwłaszcza dla służb konserwatorskich określone trudności w bieżącej działalności i w zakresie wykorzystywania do kreowania polityki ochrony stanowisk archeologicznych wyników badań, obciążonych podniesionymi ograniczeniami. Wnioski wynikające z konstatacji takich faktów muszą być niestety pesymistyczne. W konkretnym przypadku stanowiska 3 w Żyrakowie skalę zmiany zasięgu stanowiska po badaniach powierzchniowych i sondażowych oraz po szerokopłaszczyznowych badaniach ratowniczych ilustruje ryc. 2.

Ryc. 2. Żyraków, gm. Żyraków, stan. 3. Plan stanowiska: a – zasięg wyznaczony po poszukiwaniach powierzchniowych i sondażach lat 1998–2000, b – zasięg po badaniach wykopaliskowych lat 2007–2009, c – linia rozgraniczenia autostrady A4 (wersja na koniec roku 2008)

Abb. 2. Żyraków, Gde. Żyraków, Fst. 3. Fundstellenplan: a – die Fundstellenrechweite nach den Geländebegehungen und Sondagen 1998–2000, b – die Fundstellenrechweite nach den Forschungen 2007–2009, c – Bereich der Autobahn A4 (Stand Jahresende 2008)

WYNIKI BADAŃ WYKOPALISKOWYCH

W trakcie badań wykopaliskowych w latach 2007–2009 zbadano około 570 arów powierzchni stanowiska. Zinventaryzowano i wyeksplorowano 3235 obiektów nieruchomych, z których znakomitą większość stanowiły rozmaite obiekty zagłębione. Wyróżniono też jak na razie 16 naziemnych konstrukcji słupowych, 2 rowy, 1 rowek konstrukcyjny, 1 grób (nowożytny) oraz ślady nowożytnej drogi. Zinventaryzowano też (na poziomie stropu calca, po odhumusowaniu) 17 jam wykrotowych.

Badania wykopaliskowe na stanowisku 3 w Żyrakowie ujawniły obecność zagłębionych obiektów osadowych, reprezentujących 5 wyraźnych faz osadniczych. Były to wedle aktualnego stanu rozpoznania stanowiska obiekty datowane na schyłek epoki brązu i wczesną epokę żelaza, głównie młodszą fazę okresu rzymskiego, środkową fazę wczesnego średniowiecza, późne średniowiecze i czasy nowożytne. Spora grupa obiektów, nie zawierająca materiału w wypełniskach, pozostała na wstępnym etapie badań nieokreślona chronologicznie.

W ocenie faz zasiedlenia stanowiska należy podkreślić trzy istotne okoliczności.

Pierwszą jest fakt występowania na terenie stanowiska 3 jednej jeszcze fazy zasiedlenia, reprezentowanej przez materiały krzemienne o chronologii neolitycznej (najpewniej głównie eneolit). Pozostałością tej fazy są nieliczne wyroby krzemienne, występujące w warstwach humusu, akumulacyjnych lub na złożu wtórnym, w wypełniskach obiektów o późniejszej chronologii. Żaden z licznych, zbadanych na stanowisku obiektów, nie może być pewnie datowany na czasy neolitu. Wśród zabytków zalegających na złożu wtórnym zwraca uwagę siekiera krzemienista i fragment topora z amfibolitu. Zostały one znalezione w poziomach użytkowych wczesnośredniowiecznych budynków. Można przypuszczać, iż zabytki te zostały znalezione przez Słowian we wczesnym średniowieczu gdzieś w najbliższej okolicy i po kilku tysiącach lat trafiły do ponownego użycia. Podobnego znaleziska dokonaliśmy przed 10 laty na stanowisku 3 w Górze Motyczej,

gm. Żyraków, gdzie również w podobnym obiekcie znaleziony został fragment topora (J. Okoński, B., A. Szpunar 2002, s. 155). O intensywności osadnictwa neolitycznego w najbliższej okolicy świadczyć mogą wcześniejsze przypadkowe znaleziska na tym terenie (A. Szpunar 1997, s. 170), wyniki badań powierzchniowych AZP oraz ujawnione w trakcie działalności „ekspedycji żyrakowskiej” nowe siekiery kamienne, znajdujące się w szkolnych izbach pamiątek i zbiorach prywatnych.

Drugą okolicznością wartą podkreślenia jest obecność na stanowisku materiałów o chronologii pradziejowej. Są to na ogół niewielkie i mało charakterystyczne ułamki ceramiki, nie dające na obecnym etapie analizy możliwości doprecyzowania chronologii. W trakcie dalszych, szczegółowych analiz i pozyskania dalszych źródeł ze stanowiska 3 możliwym może być wyróżnienie innych jeszcze faz zasiedlenia tego atrakcyjnego osadniczo terenu.

Podkreślić należy, iż chronologię części obiektów ustalono na podstawie ich związków funkcjonalnych z innymi, datowanymi bezpośrednio zabytkami obiektami. Mowa tu przede wszystkim o jamach posłupowych, powiązanych z budynkami głównie z wczesnego średniowiecza. W grę wchodzi związki stratygraficzne, gdy nie zawierające zabytków jamy posłupowe wyodrębniały się w trakcie badań na kolejnych poziomach eksploracji obiektów (głównie budynków, ale niekiedy też jam lub palenisk) lub ewidentne związki z zakresu stratygrafii poziomej, gdy jamy posłupowe wyznaczały zarysy ścian lub szczegóły konstrukcji datowanych budynków (wejścia, podcienia itp). Ponieważ badania stanowiska nie są zakończone, dopiero po uzyskaniu pełnego planu osady w granicach linii rozgraniczenia autostrady A4, możliwe będzie doprecyzowanie chronologii części obiektów w oparciu o takie przestrzenno-funkcjonalne związki. Jak na razie około połowy obiektów nie jest datowanych, głównie z powodu braku w ich wypełniskach zabytków lub występowania takich, które uniemożliwiają określenie chronologii (np. ceramika przepalona lub mocno zniszczona).

Pierwsza, reprezentowana przez datowane materiałem obiekty zagłębione, faza zasiedlenia stanowiska 3 w Żyrakowie datowana jest na czasy epoki brązu i wczesną epokę żelaza. Chronologię taką posiada 105 jam, 3 paleniska oraz 6 jam posłupowych. W obiektach tych znaleziono około 700 fragmentów ceramiki, 3 wyroby krzemienne, 7 kamieni oraz na złożu wtórnym pojedynczy fragment wczesnośredniowiecznej prążnicy.

Fazę zasiedlenia datowaną ramowo na okres rzymski reprezentuje 29 jam, pojedyncza konstrukcja słupowa, 33 paleniska, 1 studnia oraz 21 jam posłupowych. W okresie rzymskim powstała również przeważająca część wypełnisk okazałych rowów (obiekty 13 i 400), które pełniły w tym czasie również funkcję glinianek. Podkreślić należy, iż bez wątpienia większość palenisk zlokalizowanych między tymi rowami we wschodniej części stanowiska również powinna być datowana na okres rzymski (tworzą charakterystyczny, rzędowy układ, co świadczy niewątpliwie o ich współczesności). Ponieważ jednak w trakcie eksploracji nie pozyskano z nich zabytków, na obecnym, wstępnym etapie badań, pozostają niedatowane. Dalsze etapy opracowywania wyników badań pozwolą niewątpliwie uszczegółwić chronologię zespołu palenisk, zwłaszcza, że niemała jego część znajduje się aktualnie pod niedostępną do badań drogą. Podobną uwagę odnieść należy

do niewielkich, kwadratowych lub trapezowatych konstrukcji słupowych, towarzyszących paleniskom (obiekty 25, 131 i 132). Były to najpewniej konstrukcje zadaszeń związane z użytkowaniem palenisk. Okoliczność taką potwierdzać może fakt, iż fragment stanowiska na którym występują paleniska jest jednoczasowy, wiązany właśnie z młodszym okresem rzymskim. Wśród zabytków prezentowanej w największym skrócie fazy chronologicznej zwraca uwagę obecność formowanej na kole ceramiki siwej z charakterystycznymi dnami, kształtowanymi z wyodrębnionymi pierścieniami oraz licznych okazów o miękkich, ścieralnych powierzchniach. Tylko z wypełnisk obiektów pochodzi około 1500 fragmentów ceramiki, 1 gliniany przeszlik, 4 zabytki krzemienne oraz 1 gładzik kamienny. Dalsze, bogate serie ceramiki głównie z młodszego okresu rzymskiego, pochodzą z warstw akumulacyjnych w rejonie głębokich rowów (obiekty 13 i 400) i ich zasypisk.

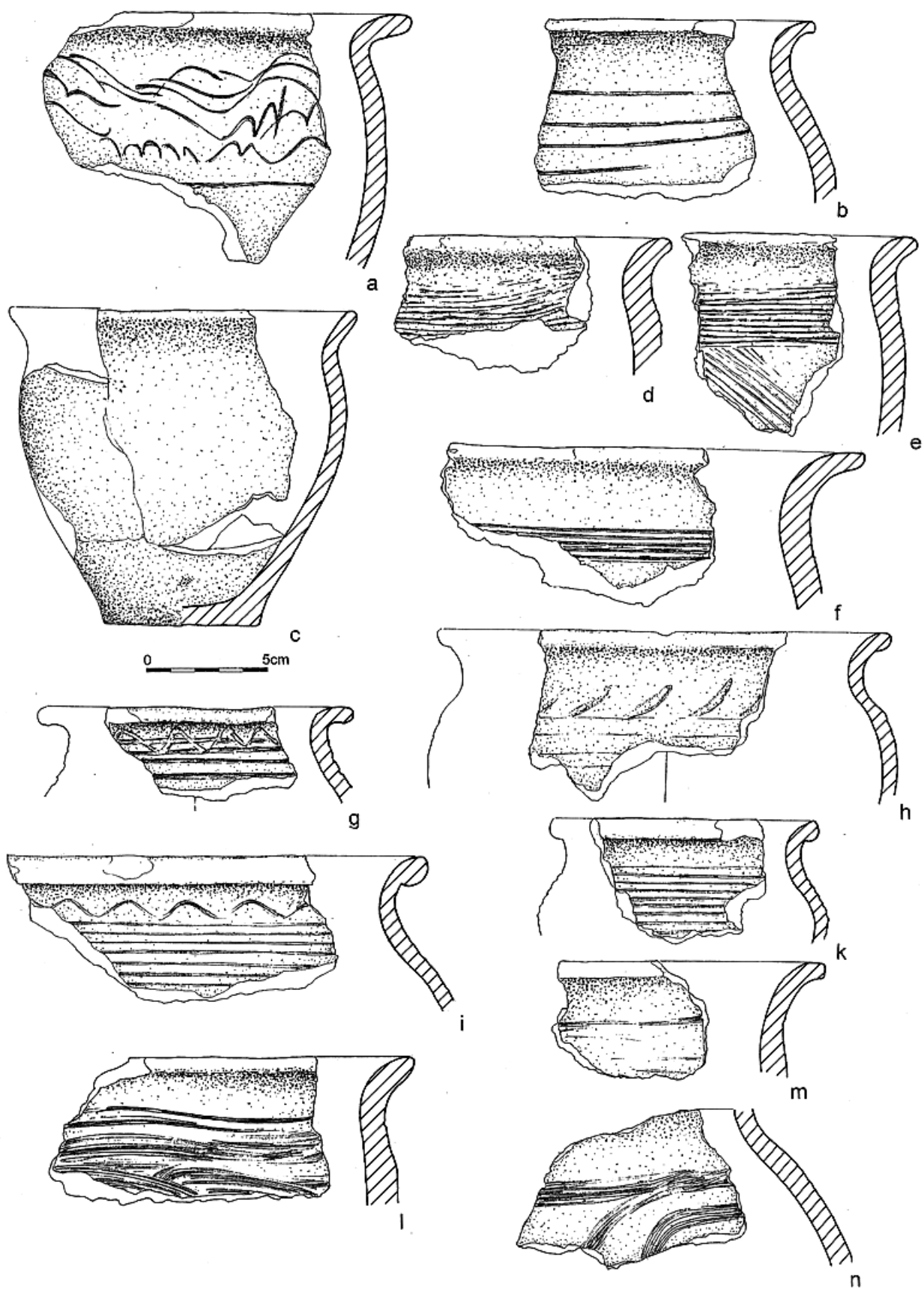
Chronologię ramowo tylko określoną na czasy prahistoryczne posiada 1 konstrukcja słupowa, 38 jam, 3 paleniska i 13 jam posłupowych. Pochodzi z nich około 300 fragmentów ceramiki i 5 zabytków krzemiennych.

Wizytówką stanowiska 3 w Żyrakowie jest bez wątpienia osada ze środkowej fazy wczesnego średniowiecza, datowana wedle aktualnego stanu rozpoznania na czasy od końca VIII do początków XI wieku. Reliktami odkrytej w trakcie ratowniczych badań wykopaliskowych na trasie projektowanej autostrady A4 wsi jest: 146 obiektów zagłębionych, będących pozostałościami części budynków naziemnych, 8 źródnicowanych pod względem formy konstrukcji słupowych, 326 jam, 466 datowanych jam posłupowych, 1 rowek, 8 palenisk pozaobektowych oraz 1 częściowo zbadana glinianka, w obrębie której wyróżniono 3 jamy gliniankowe. Fazę wczesnośredniowieczną reprezentuje około 24 tysięcy fragmentów naczyń, około 1000 fragmentów prążnic, 9 przeszlików, 1 ostroga, 1 sierp, 1 misa żelazna, kilkadziesiąt fragmentów rozmaitych przedmiotów żelaznych (m.in. kilkanaście noży), 4 kamienie żarnowe (2 komplety w jamach przy budynkach) oraz 3 osetki kamienne. Jako próby – wśród materiałów wszystkich faz chronologicznych – zinwentaryzowano kości, kamienie, węgle drzewne i polepę. W prezentowanej fazie chronologicznej dodatkowo w tej grupie źródeł znalazły się fragmenty żużla żelaznego. Ceramika pod względem technologicznym i formalnym reprezentuje przedział od VIII wieku po początki XI wieku (tabl. I–IV). Najstarszy horyzont wyznaczają liczne fragmenty naczyń ręcznie lepionych, pozbawionych dekoracji lub dekorowanych motywami rytmami, w tym wykonanych wielozębnym grzebykiem pasm żłobków poziomych albo wielokrotnych linii falistych.

Fazę późnośredniowieczną reprezentuje 49 jam, 1 palenisko i 36 jam posłupowych, w których znaleziono kilkaset fragmentów ceramiki. Chronologię nowożytną posiada 113 jam i 132 jamy posłupowe, z których pochodzi ponad 400 fragmentów ceramiki oraz znalezione na złożu wtórnym 3 zabytki krzemienne i fragmenty wczesnośredniowiecznych prążnic.

Nieokreślone pod względem przynależności chronologiczno-kulturowej jest 195 jam, 2 konstrukcje słupowe, 13 palenisk i aż 1594 jamy posłupowe. Z obiektów tych pochodzi około 200 fragmentów ceramiki, pojedyncze zabytki krzemienne i 1 przeszlik gliniany.

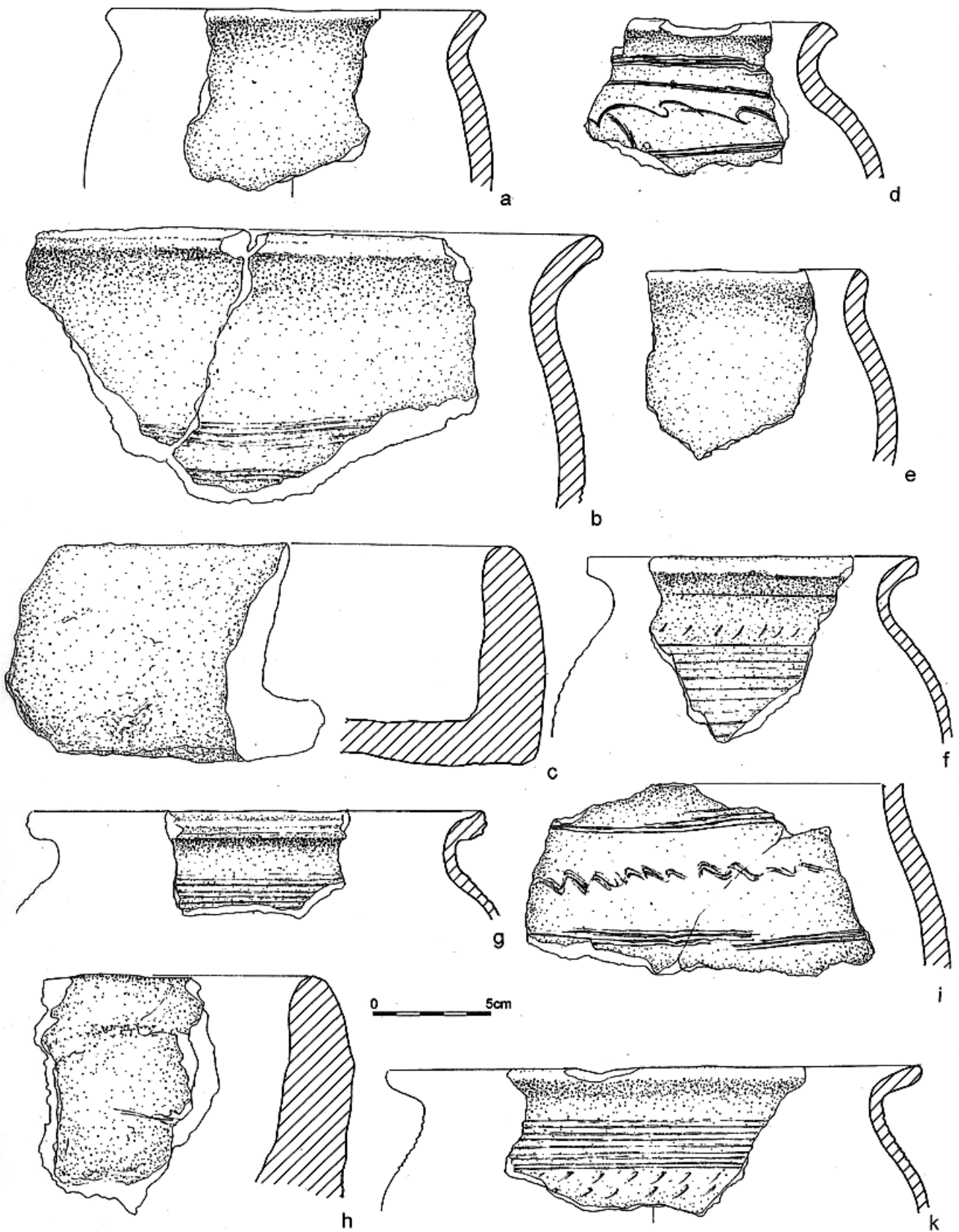
Nadmienić należy, iż powyższe dane mają charakter wstępny. Podkreślić zwłaszcza pragnę fakt, iż za datowane uznano

Tabl. I. Żyraków, gm. Żyraków, stan. 3. Ceramika z obiektów wczesnośredniowiecznych: a, b – ob. 133; c – ob. 136; d–f – ob. 181; g, h – ob. 186; i–k – ob. 201; l–n – ob. 220

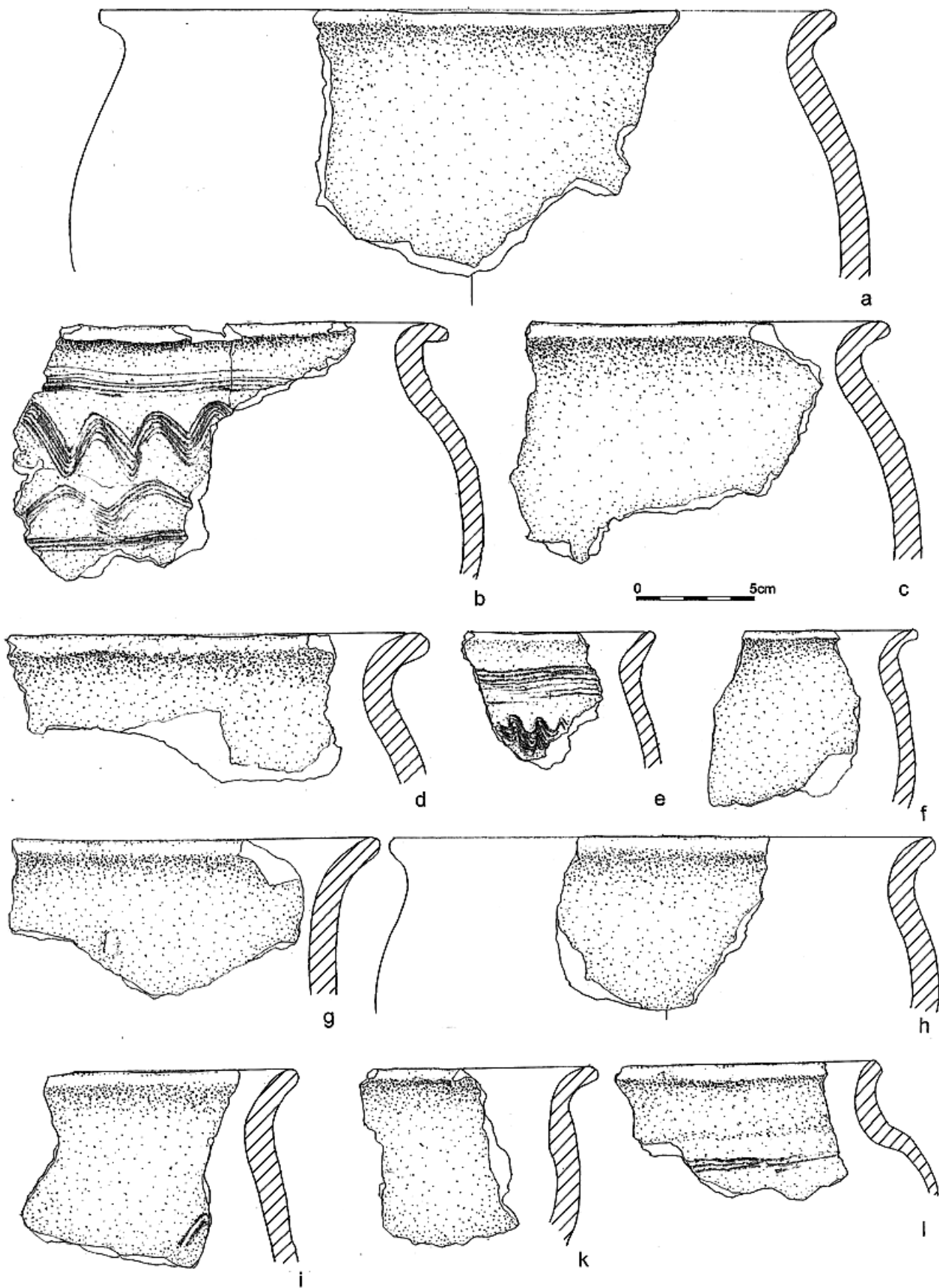
Taf. I. Żyraków, Gde. Żyraków, Fst. 3. Keramik aus den frühmittelalterlichen Objekten: a, b – Obj. 133; c – Obj. 136; d–f – Obj. 181; g, h – Obj. 186; i–k – Obj. 201; l–n – Obj. 220

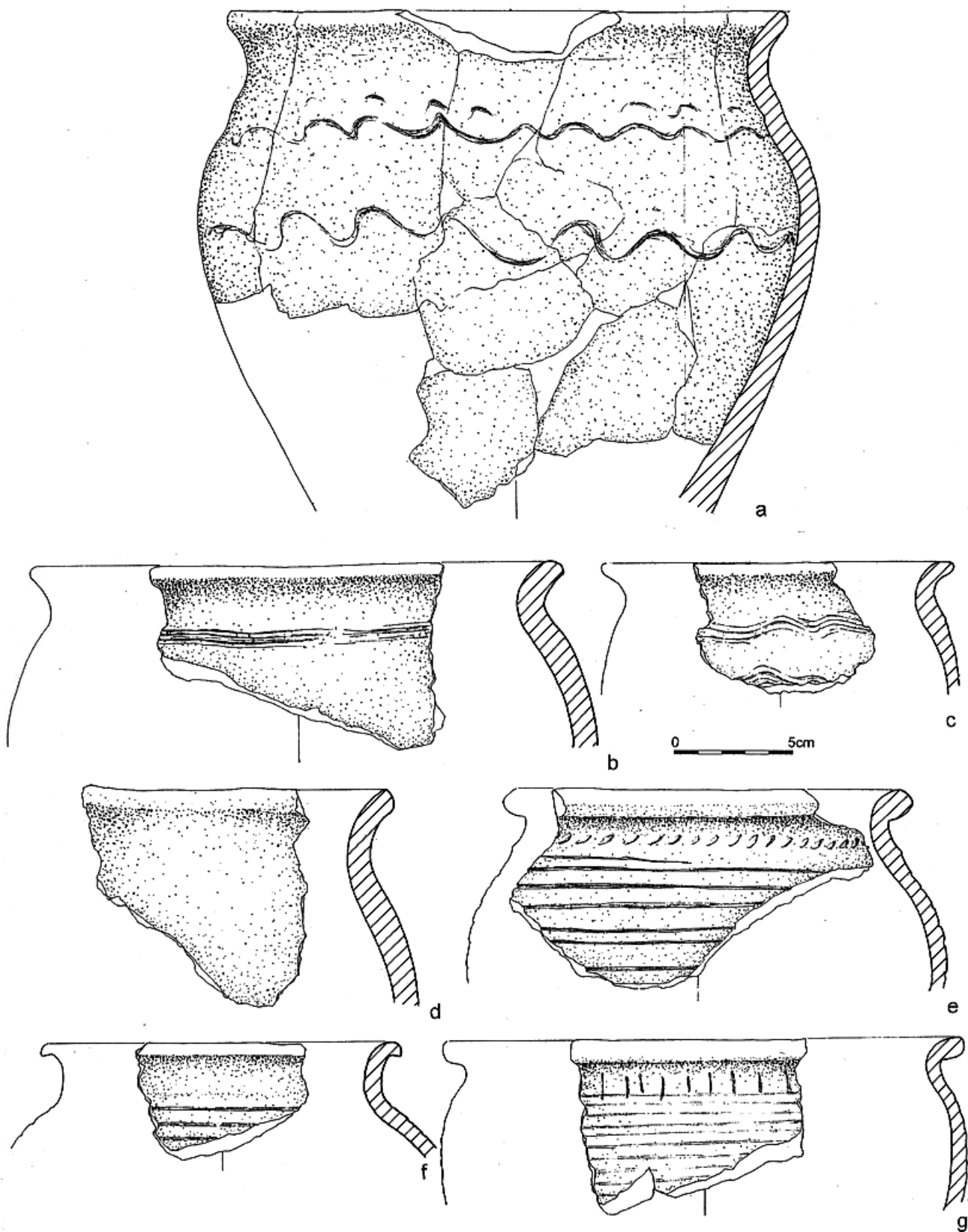

Tabl. II. Żyraków, gm. Żyraków, stan. 3. Ceramika z obiektów wczesnośredniowiecznych: a – ob. 980; b – ob. 981; c–e – ob. 1080; f, g – ob. 1111; h – ob. 1234; i – ob. 1316; j – ob. 1316; k – ob. 1332

Taf. II. Żyraków, Gde. Żyraków, Fst. 3. Keramik aus den frühmittelalterlichen Objekten. a – Obj. 980; b – Obj. 981; c–e – Obj. 1080; f, g – Obj. 1111; h – Obj. 1234; i – Obj. 1316; i – Obj. 1316; k – Obj. 1322

Tabl. III. Żyraków, gm. Żyraków, stan. 3. Ceramika z obiektów wczesnośredniowiecznych: a-e - ob. 1497; f-l - ob. 1560
 Taf. III. Żyraków, Gde. Żyraków, Fst. 3. Keramik aus den frühmittelalterlichen Objekten: a-e - Obj. 1497; f-l - Obj. 1560

Tabl. IV. Żyraków, gm. Żyraków, stan. 3. Ceramika z obiektów wczesnośredniowiecznych: a – ob. 1839; b – ob. 1894; c – ob. 2001; d – ob. 2072; e–g – ob. 2203

Taf. IV. Żyraków, Gde. Żyraków, Fst. 3. Keramik aus den frühmittelalterlichen Objekten: a – Obj. 1839; b – Obj. 1894; c – Obj. 2001; d – Obj. 2072; e–g – Obj. 2203

na obecnym etapie badań tylko te obiekty, w których wystąpił materiał lub których pozycja stratygraficzna była oczywista i nie pozostawiała żadnych wątpliwości (wspomniane elementy konstrukcyjne budynków). Spośród dużej liczby obiektów o nieustalonej chronologii wiele dalszych również jest niewątpliwie relikdami obiektów wczesnośredniowiecznej wsi (zwłaszcza jamy posłupowe). Na etapie opracowania po analizie treści i charakteru wypełniisk możliwe będzie doprecyzowanie chronologii dalszych obiektów.

Do zbadania w granicach linii rozgraniczenia autostrady A4 pozostało jeszcze około 300 arów. Składają się na nią frag-

menty powierzchni stanowiska, zajęte przez zamieszkałe do niedawna domy i budynki gospodarcze oraz drogi dojazdowe do posesji. Około 70 arów stanowiska w liniach rozgraniczenia projektowanej autostrady A4 znajduje się pod asfaltem lub utwardzeniem lokalnych dróg, a zlokalizowane one są w bardzo interesujących częściach stanowiska. Teren ten będzie badany już w trakcie budowy autostrady, gdy powstanie nowy system komunikacyjny wokół inwestycji. Około 200 arów przybyło do zbadania po zmianach w projekcie autostrady A4 na terenie zajmowanym przez stanowisko.

WCZESNOŚREDNIOWIECZNA OSADA NA STANOWISKU 3 W ŻYRAKOWIE

Wyniki trwających od 2007 roku badań wykopaliskowych stanowiska 3 w Żyrakowie przyniosły m.in. odkrycie bardzo interesujących reliktdów słowiańskiej wsi z VIII–XI wieku. Wśród osadowych obiektów zagłębionych na szczególną uwagę zasługuje 146 wczesnośredniowiecznych obiektów zagłębionych, będących fragmentami naziemnych budynków największej obecnie wsi z tego okresu na Podkarpaciu. Mowa tu o obiektach określanych jako „wannowate”, występujących powszechnie na stanowiskach osadowych wczesnego średniowiecza (np. A. Cetera 2004; A. Cetera, J. Okoński 1995–1996, s. 195–206; Z. Kobyliński 1988, s. 93, 102–116; K. Łojowska 2004, s. 183, 184; I. Mianowska 2001; M. Parczewski 1981, s. 133–137; ten sam 1996, s. 274–299; J. Poleski 2004, s. 266–274; ten sam 2004a, s. 22–37; A. Tyniec 1994).

Nawet najbardziej pobieżna prezentacja tej wsi wymaga określenia zespołu charakteryzujących ją cech. Zwraca uwagę płytkość zalegania reliktdów bardzo wyraźnych i dobrze czytelnych na poziomie po odhumusowaniu obiektów, w tym zwłaszcza w typie „wannowatych”. Stratygrafia na stanowisku jest bardzo prosta: bezpośrednio pod humusem zalegały stropowe powierzchnie obiektów zagłębionych, wkopanych w całość. Miąższość warstwy wierzchniej próchnicy nie była wielka. Średnia dla całego stanowiska wynosi poniżej 40 cm, a w części zachodniej stanowiska miała na niektórych działkach grubość zaledwie około 25–30 cm. Tak znikoma miąższość nadkładu humusowego potęguje zdziwienie, iż część stanowiska z tą właśnie najmniejszą miąższością humusu nie dostarczyła znalezisk zabytków w trakcie kilkukrotnych prospekcji powierzchniowych. Niewykluczone, iż wyjaśnienie tego pozornie dziwnego zjawiska tkwi w charakterze podłoża. W trakcie wielokrotnych wizytacji terenu badań przez archeologów z różnych ośrodków uzyskałem informacje, iż na glebach gliniastych, madach czy rędzinach zjawisko takie miało miejsce również na innych stanowiskach. Obserwację taką może dodatkowo potwierdzać fakt, iż w trakcie wcześniejszych poszukiwań powierzchniowych stwierdzono obecność zabytków i ślady rozorywanych obiektów tylko w miejscach, gdzie podłoże stanowił piasek. Wielokrotne penetracje powierzchniowe na stanowisku 3 w Żyrakowie dostarczyły jeszcze jednej, istotnej jak się wydaje, refleksji. Okres jesieni 2007 roku, zimy 2007/2008 i pierwszych miesięcy roku 2008 były czasem, gdy wszystkie możliwe do prowadzenia badań wykopaliskowych dni ekspedycja „żyrakowska” spędzała na

stanowisku. Stworzyło to wyjątkową okazję do bieżącej kontroli terenu zachodniej krawędzi starorzecza Wisłoki, gdzie od momentu odkrycia stanowiska spodziewano się jego kontynuacji. Bezpośrednio po jesiennych orkach pól znajdujących się w tej strefie, mimo niemal codziennych poszukiwań, nie stwierdzono nadal żadnych śladów stanowiska. Dopiero u schyłku zimy, i to bezpośrednio po stopnieniu śniegu, a przed wyschnięciem powierzchni, zaobserwowano kilka rozorywanych płam spalenizny, pochodzących z niszczonych obiektów archeologicznych. Były one jednak widoczne na powierzchni przez bardzo krótki czas (2–3 dni), po czym po wyschnięciu powierzchni i przejściu pierwszych opadów deszczu znów stały się kompletnie niewidoczne. Być może zabrzmi to jak narzekanie kiepskiej baletnicy, ale faktem jest, iż nawet w tym krótkim czasie przy agresywnym, wiosennym słońcu były momenty, iż nadmiar wilgoci powodował charakterystyczny „błysk” powierzchni, co czyniło owe ślady niewidocznymi. Przy braku zabytków na powierzchni, jak i przez poprzednie lata brak było podstaw do lokalizacji w tym miejscu stanowiska. Na szczęście owe 2–3 dni były wystarczającym czasem do wykonania dokumentacji fotograficznej i planu występowania owych niszczonych obiektów. Stosowne opracowanie było podstawą do pierwszego wystąpienia o poszerzenie zasięgu stanowiska, które po szybkiej akceptacji przez KOBiDZ i GDDKiA umożliwiło natychmiastowe i znaczne poszerzenie terenu eksploracji. Należy jednak podkreślić, iż była to sytuacja wyjątkowa: na miejscu przebywała ekspedycja archeologiczna, kilku archeologów nawet kilka razy dziennie penetrowało teren. Nie są to sytuacje częste w czasie badań powierzchniowych, gdzie większość stanowisk została zinventaryzowana w praktyce w trakcie jednokrotnego przejścia przy stałych warunkach obserwacji. Znacząco lepiej jest z badaniami „autostradowymi”, których pierwszym etapem jest weryfikacja powierzchniowa i rozpoznanie sondażowe. Choć stwarza to znacząco lepsze niż dla większości położonych poza terenami inwestycji stanowisk szanse rozpoznania ich rzeczywistego zasięgu i charakteru, jak pokazuje prezentowany przykład stanowiska 3 w Żyrakowie, nie jest bynajmniej ostatecznym rozwiązaniem problemu.

Sprawa ta nabiera dodatkowego wymiaru w aspekcie szacowania pracochłonności badań wykopaliskowych w dokumentacji przetargowej. Zabytki znajdowane tylko w miejscu występowania podłoża piaszczystego, które stanowi zaledwie

kilka procent rzeczywistego zasięgu stanowiska, zlokalizowanego w znakomitej większości głównie na glinie – to poważny problem, generujący siłą rzeczy aneksy do umowy, związane z tym uzgodnienia między różnymi instytucjami i przede wszystkim stratę tak bardzo cennego w realizacji programu budowy autostrad czasu. Podniesione wieloaspektowe problemy wywołane ujawnianiem rzeczywistych zasięgów stanowisk dopiero w trakcie podjęcia badań wykopaliskowych mają swe źródło w słabości pierwszego etapu postępowania, tj. podstawach wyznaczania zasięgów stanowisk i rozpoznania rzeczywistego zasobu i charakteru źródeł archeologicznych na terenach inwestycji. Jest to problem podnoszony powszechnie od czasu rozpoczęcia szerokopłaszczyznowych badań przedinwestycyjnych, które znakomicie weryfikują wcześniejsze ustalenia.

Wracając do konkretnego przykładu stanowiska 3 w Żyrakowie należy stwierdzić, iż nawet ilustrowana załączonymi fotografiami płytkość zalegania reliktyw wsi i ich wyrazistość nie pozwoliła przez kilka lat na ich odkrycie na drodze badań powierzchniowych. Na niektórych tylko fragmentach stanowiska, zwłaszcza jego częściach zajmowanych przed badaniami wykopaliskowymi przez las lub przydomowe ogródki z drzewkami owocowymi albo ozdobnymi, doszło do wykształcenia podglebia o niewielkiej miąższości. Brak było niemal zupełnie występowania warstwy akumulacyjnej. Na kilku fragmentach powierzchni stanowiska, gdzie stwierdzono jej obecność, warstwa posiadała charakter zgłiszcz zabudowy wsi. Warstwa przybierała rzut rozległej połaci spalenizny nasyconej komponentami antropogenicznymi. Eksplorację prowadzono poziomami mechanicznymi o miąższości po 10 cm. W miarę postępu eksploracji warstwy na kolejnych głębokościach wyodrębniały się poszczególne obiekty archeologiczne, a zwłaszcza relikty zabudowy. Jak wspomniano owa warstwa akumulacyjna była pozostałością zgłiszcz po pożarze poszczególnych zagród.

Typowa warstwa akumulacyjna wystąpiła tylko na samej krawędzi starorzecza Wisłoki. Była to występująca szerokością kilku metrów warstwa brunatnej i brunatno-szarej próchnicy, zawierającej drobne grudki polepy, przepalone kamienie, węgle drzewne i ceramikę. W warstwie występuje obok siebie przemieszany materiał z okresu rzymskiego i średniowiecza, co wskazuje na jej powstanie w wyniku akumulacji treści erodowanych na stanowisku i stamtąd transportowanych na niżej położoną krawędź starorzecza.

Podniesiona płytkość zalegania archeologicznych pozostałości wczesnośredniowiecznej wsi jest jedną z jej cech charakterystycznych. Kolejną jest związek tej osady głównie z ciężkimi glebami w typie glin, mad i rędzin. Tylko w bezpośredniej bliskości doliny Wisłoki i w części wschodniej stanowiska obiekty wczesnośredniowiecznej osady występują na podłożu piaszczystym. Jest to jednak piasek przynajmniej na powierzchni stanowiska zgliniony, przechodzący głębiej w warstwowane struktury luźnego piasku i warstw zglinionych lub gliniastych, posiadających miąższość po kilkanaście centymetrów. Charakterystyczne dla terenu stanowiska jest też wysoki poziom wód gruntowych. Nawet w trakcie eksploracji w suche, letnie miesiące, dna negatywów po eksploracji obiektów szybko wypełniały się wodą. Jesienią i wiosną eksploracja była możliwa tylko z zastosowaniem pomp, usuwających błyskawicznie pojawiające się wody gruntowe.

Charakterystyczne dla reliktyw wsi na stanowisku 3 w Żyrakowie jest znaczne ich zniszczenie. Przyczynami destrukcji było zajęcie części stanowiska przez pola orne, poddane intensywnej uprawie. Podniesiona wcześniej płytkość zalegania stropowych części obiektów bezpośrednio pod warstwą humusu o niewielkiej miąższości powodowała niszczenie w trakcie orki (fot. 10, 13, 14). Stropowe powierzchnie licznych obiektów pokrywają ślady po przegłębieniach pługa. Ponieważ znaczna część stanowiska zajęta była przez współczesną zabudowę Żyrakowa doszło do zniszczenia co najmniej kilkunastu budynków. Trwające w momencie powstawania tego tekstu badania na terenie współczesnej zabudowy pokazują dramatyczne losy wielu okazałych obiektów archeologicznych. Część obiektów zniszczono wkopami fundamentowymi niemal wszystkich stojących do niedawna domów i budynków gospodarczych (fot. 34, 36). Niektóre obiekty niszczone wkopując w nie słupy energetyczne, studnie (fot. 32), słupy ogrodzeń, szamba czy doły na gaszenie wapna (fot. 35). Niestety na terenie stosunkowo gęsto do niedawna zabudowanym bardzo rozwinięta jest sieć mediów. Wkopy pod wodociągi, kanalizację i gazociągi to kolejna przyczyna znacznej destrukcji stanowiska i obiektów archeologicznych (fot. 33, 34). Możliwość oceny skali takiej destrukcji znów możliwa jest tylko dzięki rozmachowi badań „autostradowych”. Dzięki wykupieniu nieruchomości przez GDDKiA możliwe jest prowadzenie eksploracji na terenie współczesnej zabudowy, czyli w miejscach, gdzie badania wykopaliskowe prowadzone są na ogół w ograniczonym zakresie (pomijając oczywiście badania na terenie zespołów staromiejskich, gdzie jednak inny jest ich zakres i specyfika).

Relikty wczesnośredniowiecznej wsi na stanowisku 3 w Żyrakowie są bardzo spektakularne i znakomicie czytelne. Bardzo charakterystyczne jest występowanie obiektów w skupiskach, odpowiadających poszczególnym zagrodom (fot. 6–13, 15, 18, 21, 22). Obok pozostałości zagłębionych części budynków w skład zagród wchodziły jamy o rozmaitych funkcjach, występujące obok budynków (fot. 6–11, 13, 14, 16–19, 21) lub wyodrębniające się pod ich dnami, paleniska (fot. 14, 16, 17), występujące na ogół w bliskości chat czy liczne jamy postłupowe. Bardzo często mamy do czynienia z występowaniem obok siebie 3 obiektów zagłębionych, będących najpewniej relikdami budynków o rozmaitych funkcjach (fot. 8, 12, 21). Potwierdzać to może najlepiej fakt, iż zawsze w takim skupisku występuje budynek o regularnym kształcie, płaskim dnie i wyraźnym poziomie użytkowym, będący niewątpliwie obiektem mieszkalnym (fot. 24). Towarzyszą mu obiekty o mniej regularnych kształtach, nieregularnych profilach i wypełniskach uboższych w treści antropogeniczne. Wydaje się, iż bez ryzyka popełnienia błędu można je uznać za pozostałości zabudowań gospodarczych. Wymaga to jednak weryfikacji na etapie szczegółowego opracowania źródeł. Podkreślić należy, iż bliskość występowania pozostałości zagłębionych części budynków względem siebie powoduje, iż o ile przyjmujemy ich współczesność (a przy interpretacji systemu zabudowy jako zagrodowego jest to konieczne) uzyskujemy istotne przesłanki do rekonstrukcji rzeczywistej wielkości budynków. W kilku przynajmniej przypadkach wielkość ta nie mogła być znacząco większa niż powierzchnia części zagłębionej, gdyż ograniczały ją sąsiednie budynki (fot. 12, 21) lub obiekty (fot. 9–11, 13, 15, 18, 19). Sugestię taką potwierdzają też stwierdzone w trakcie badań wykopaliskowych

sytuacje, gdy wokół obiektów „wannowatych” lub zbliżonych, stwierdzono czytelne układy jam posłupowych, wyznaczających rzeczywistą powierzchnię budynków. Uczyelnienie na fotografiach tych jam posłupowych tyczkami pokazuje relacje poszczególnych elementów niektórych budynków (fot. 29–31). Na ogół ściany można wyznaczać w odległości od 1,0 m do niespełna 2,0 m od krawędzi wkopu zagłębionej części budynku. Również przypadki występowania korytarzyków wejściowych do niektórych budynków (np. ob. 618) wskazują na podobną odległość ścian. Są to bezpośrednie przesłanki do rekonstrukcji wielkości wczesnośredniowiecznych budynków osady na stanowisku 3 w Żyrakowie.

Charakterystyczne dla tej osady jest też występowanie w zespołach obiektów odpowiadających poszczególnym zagrodom rozmaitych funkcjonalnie pozostałości. Obok budynków o rozmaitych funkcjach występują w ich sąsiedztwie paleniska, jamy o zróżnicowanych funkcjach, układy jam posłupowych, a sporadycznie i innych pozostałości życia wsi sprzed ponad tysiąca lat. Najbardziej chyba spektakularnym przejawem jest odkrycie dwóch kompletów kamieni żarnowych, zalegających w płytkich jamach, obok których wystąpiły jamy posłupowe (fot. 18–20). Interpretacja tych odkryć jako zadaszonych konstrukcji nad stojącymi przy domu żarnach jest wielce prawdopodobna i bardzo sugestywna. Niektóre paleniska obok zagłębionych części budynków również prezentowały się bardzo efektownie (fot. 12, 16, 17).

Rozmach badań „autostradowych” stworzył wyjątkową okazję do uzyskania w krótkim czasie planu dużego fragmentu interesującej osady ze środkowej fazy wczesnego średniowiecza. Szczegółowa analiza planu wsi będzie możliwa po rozwarstwieniu chronologicznym poszczególnych zagród w ramach wczesnego średniowiecza, po opracowaniu licznych zabytków, pozyskanych w trakcie eksploracji obiektów. Obecnie, w trakcie trwających jeszcze badań, można zwrócić uwagę na kilka charakterystycznych cech tej wsi i wskazać potencjalne możliwości badawcze.

CHARAKTERYSTYKA ZABUDOWY

Znaczenie badań prowadzonych w Żyrakowie przez Fundację Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego polega przede wszystkim na tym, iż dysponujemy obecnie zbiorczym planem wsi z okresu plemiennego i pierwszych dziesięcioleci państwa polskiego. Równorzędne znaczenie posiada znaczna ilość informacji na temat zabudowy. Charakterystyczna jest wielość form budynków pochodzących ze środkowej fazy wczesnego średniowiecza. Znaczna jak na warunki południowej Polski ilość zbadanych obiektów pozwala na stwierdzenie powtarzalności pewnych zasadniczych typów, co jest odzwierciedleniem istniejących form zabudowy.

Czworokątne półziemianki

Wyjątkowo tylko występują na stanowisku czworokątne półziemianki, kontynuujące tradycyjną formę wczesnosłowiańskiego budynku mieszkalnego. Ze stanowiska 3 w Żyrakowie pochodzą jak dotąd trzy takie obiekty (133, 214 i 1830). Tradycyjnie są to obiekty o złożonych wypełniskach, posiadające ślady wejść, wyodrębniające się z poziomego den jamy w obrębie budynków oraz paleniska w najbliższym sąsiedztwie.

Obiekty „wannowate”

Szczególnie liczną kategorię stanowią obiekty zagłębione, zbliżone do prostokąta o zaokrąglonych narożnikach lub zdecydowanie rzadziej owalne, określane mianem „wannowatych”. Stanowiły one zagłębione części większych konstrukcji naziemnych. Interpretacja tych licznie odkrywanych na osadach i grodziskach wczesnośredniowiecznych obiektów była przedmiotem ożywionej dyskusji (Z. Kobyliński 1988, s. 102–116). Jak dotąd na stanowisku 3 w Żyrakowie wyeksplorowano 146 takich obiektów. Można wśród nich wyróżnić kilka różniących się szczegółami grup. W nawiasach przy numerze obiektu podano w przypadku niektórych obiektów istotne, dodatkowe informacje o występowaniu np. jam wyodrębniających się w dnie budynku (jama), wejść albo śladowym tylko zachowaniu obiektu (śląd).

1. Najliczniejsze są obiekty w kształcie prostokąta o zaokrąglonych narożnikach lub regularnie prostokątne albo trapezowate, posiadające profil regularnie nieckowaty lub rzadziej o ukośnych ściankach bocznych i płaskim dnie. Z uwagi na niewielką niekiedy miąższość wypełnisk jednoznaczne rozróżnienie kształtu profili jest znacznie utrudnione. Do tej grupy zaliczono obiekty o jednorodnym wypełnisku, które tworzy spalenizna, zawierająca grudki polepy i drobne, przepalone kamienie. Do grupy tej należy 63 obiekty, tj.: 29, 50 (wyodrębniona jama), 220, 231, 252, 254 (jama), 255, 258 (aneks wejściowy), 270, 289, 370, 386 (fot. 15), 387, 427, 487, 495, 500 (wyodrębnione 2 jamy w dnie), 549, 601 (jama), 602, 603, 616 (jama zasobowa), 617, 618 (zadaszenia wejścia), 641 (obok palenisko), 657, 658, 733 (jama), 905 (wejście), 1033 (fot. 25), 1074, 1111, 1331, 1332 (jama), 1562 (fot. 21, 22), 1821 (fot. 14), 1956, 2000, 2015 (jama), 2063, 2072, 2203, 2208 (jama), 2252, 2386, 2413, 2455, 2700, 2321 (fot. 17, 28), 2354, 2433, 2737, 2827 (jama), 2851, 2873, 2960, 3031, 3032, 3061, 3063, 3099, 3100, 3250 (jama).

2. Obiekty o charakterystyce jak wyżej, posiadające jednak rzut owalny. Należy tu 13 obiektów, oznaczonych numerami: 76, 387, 496, 1481, 1588, 2320 (śląd), 2450, 2777, 2890, 3200, 3333, 3400, 3430.

3. Zbliżone do grupy 1, tj. posiadające rzut prostokąta o zaokrąglonych narożnikach, regularne, nieckowate wypełnisko i dwudzielne wypełnisko (centralną część zajmuje spalenizna, natomiast obrzeża popielato-szara glina z pojedynczymi węglami drzewnymi, nie zawierająca zabytków). Grupę tę reprezentują 3 obiekty, oznaczone numerami: 181, 573 i 670.

4. Obiekt o rzucie prostokąta o zaokrąglonych narożnikach, posiadający profil o ukośnych ściankach bocznych i płaskim dnie oraz dwuwarstwowe wypełnisko z wyraźnym poziomem użytkowym (obiekt 2416).

5. Analogicznie nawiązujące szczegółami konstrukcji do grupy 2 (owalny rzut i regularne, nieckowate wypełnisko), ale posiadające dwuwarstwowe wypełnisko (centralna część spalenizna, a na obrzeżach popielato-szara glina). Grupę tę reprezentują 2 obiekty: 9 i 2772 (fot. 26).

6. Obiekty o planie prostokąta o zaokrąglonych narożnikach, posiadające profil nieregularny i jednorodne wypełnisko ze słabo zaznaczonym dnem. Treść wypełniska stanowią warstwy brązowej lub szarej gliny albo zglinionej próchnicy, zawierającej nieliczne komponenty antropogeniczne. Brak

spalenizny w wypełniskach wskazuje jednoznacznie, iż naziemne części tych obiektów nie zostały strawione przez ogień. Do grupy tej należy 23 obiekty, oznaczone numerami: 31, 238, 279, 428 (?), 485, 590 (fot. 18; jama w dnie), 664, 849, 880, 896, 953, 980, 1388, 1497, 1598 (dwie jamy), 1698, 1699 (jama), 1701 (aneks wejściowy), 1702, 2082 (śląd), 2170 (śląd), 2249 i 3442.

7. Obiekty jak wyżej, lecz posiadające kształt owalny, profil w ogólnym zarysie nieckowaty, na ogół nieregularny oraz jednorodnie wypełnisko z nieregularnym, słabo zaznaczonym dnem. Do grupy tej należy 6 obiektów: 181, 654, 2712 (śląd), 2739, 2962 i 3085.

8. Obiekty o regularnym rzucie prostokąta z zaokrąglonymi narożnikami, profilu nieckowatym lub ukośnych ściankach bocznych i płaskim dnie, z wyraźnie wyodrębnioną warstwą spalenizny na obrzeżach wypełniska i w dnie. Obecność wyraźnej warstwy spalenizny na obrzeżach bardzo regularnych wypełnisk zdaje się wskazywać na istnienie drewnianych konstrukcji bezpośrednio na krawędziach wkopów tych obiektów. Taki rodzaj konstrukcji reprezentują obiekty: 136, 575, 974, 975, 981, 998, 1007, 1181, 1419, 1561 (fot. 21, 24), 1848, 1894, 2577, 2850, 2965, 3000 i 3030.

9. Obiekty o charakterystyce jak wyżej, lecz owalne w rzucie, posiadające profil nieckowaty, z wyodrębnioną warstwą spalenizny na obrzeżach. Grupę tą reprezentują obiekty 293, 1560 (fot. 21, 23) i 3260.

10. Obiekty na planie prostokąta o zaokrąglonych narożnikach, znacznej na ogół miąższości (do 80 cm) i wielowarstwowych wypełniskach z wyodrębnionymi poziomami użytkowymi. Grupę tych szczególnie okazałych i interesujących reprezentuje 8 obiektów, oznaczonych numerami: 186 (fot. 27), 298, 650, 850, 1182, 1222, 2382 i 2406.

11. Jak wyżej, lecz owalne w rzucie obiekty o profilu nieckowatym i wielowarstwowych wypełniskach. Należą tu obiekty: 298 i 3095.

12. Nieco odbiega od wyżej przedstawionych obiekt 1925 na rzucie wydłużonego prostokąta o zaokrąglonych narożnikach, posiadający nieregularny profil, z wyodrębnionym jednak poziomem użytkowym. Znaczna długość tego obiektu (784 cm) oraz ukształtowanie partii przydennych wskazuje, iż mamy w tym przypadku do czynienia z pozostałością dwóch przylegających do siebie budynków o jednakowej szerokości.

Oczywiście podział powyższy ma charakter wstępny. Pełne opracowanie wyników badań pozwoli go znacząco rozbudować i uszczegółwić, a być może i wykazać zróżnicowanie chronologiczne poszczególnych form budynków. Na obecnym, wstępnym etapie analizy wskazać można interesującą prawidłowość niemal dokładnej powtarzalności wymiarów części obiektów „wannowatych”. Długość tych obiektów waha się od 416 do 540 cm, szerokość – od 231 do 290 cm, a głębokość – od 52 do 68 cm. Powtarzalność wymiarów i szczegółów konstrukcji (poziom użytkowy, płaskie dno) zdaje się wskazywać na istnienie pewnego modułu tych obiektów.

Konstrukcje naziemne

Bardzo charakterystyczna dla osady w Żyrakowie jest obecność wczesnośredniowiecznych konstrukcji naziemnych, wyznaczonych przez bardzo czytelne układy jam posłupowych. Szczególnie interesujące są pozostałości czterech

budynków, wzniesionych na planie kwadratu o boku około 5 m. Posiadały one wydzielone dodatkowymi słupami w narożniku południowym lub południowo-wschodnim pomieszczenia na planie trójkąta (obiekty 1000, 1001, 2494 i 2511). W przypadku obiektów 1000 i 2494 jedna ze ścian posiadała charakterystyczny, podwójny układ słupów.

Wystąpiły również pozostałości wczesnośredniowiecznych konstrukcji naziemnych, wznoszonych na planie trapezu (obiekt 350) lub kwadratu o boku ok. 2 m (obiekty 2496 i 2510). Obiekt 100 stanowiła konstrukcja kołista o średnicy około 6 m. Obiekt ten zlokalizowany był w najbliższym sąsiedztwie budynku 186, jednak w żadnej z jam posłupowych tworzących jego konstrukcję nie znaleziono bezpośrednio datujących go zabytków. Charakter granic wypełnisk jam posłupowych oraz treść warstw tworzących wypełniska są identyczne jak w przypadku jam datowanych ceramiką. Sugestia o wczesnośredniowiecznej metryce tej interesującej konstrukcji jest więc w pełni uprawniona.

Zasygnalizowane tylko w tym miejscu zagadnienia pokazują ogrom informacji, jakich dostarczyły badania na stanowisku 3 w Żyrakowie. Szczegółowa ich analiza i niewątpliwie ujawnienie nowych możliwe będą po zakończeniu badań terenowych i wykonaniu pełnego opracowania bardzo licznych źródeł.

MOŻLIWOŚCI POZNAWCZE

Zbadanie dużej powierzchni wczesnośredniowiecznej wsi na stanowisku 3 w Żyrakowie stwarza znakomite możliwości analizy wielu zagadnień wczesnośredniowiecznego osadnictwa. Zwraca na przykład uwagę fakt, iż pomimo dużej serii zbadanych obiektów o charakterze budynków stwierdzono zaledwie jeden przypadek przecinania się wypełnisk obiektów wczesnośredniowiecznych (obiekty 231 i 270). Praktycznie brak stratygrafii pionowej przy znacznym zagęszczeniu występowania dużych obiektów i ich zróżnicowaniu chronologicznym (do 300 lat, między VIII a początkami XI wieku) musi zaskakiwać. Na wstępnym etapie opracowania możliwa wydaje się sugestia, iż dopuszczać można w tym przypadku trwałość tradycji działki, uniemożliwiającej chaotyczną zabudowę i niszczenie wcześniejszych obiektów. Brak przetrwania tradycji zabudowy dobrze ilustruje relacja osadnictwa współczesnego i wczesnośredniowiecznego. Jak podkreślano niemal wszystkie współczesne budynki (domy i budynki gospodarcze) niszczą relikty zabudowy wczesnośredniowiecznej. Brak takich relacji między budynkami z różnych faz wczesnego średniowiecza otwiera frapujący temat możliwych interpretacji.

Zbadane dotąd relikty budynków wczesnośredniowiecznych wykazują znaczne zróżnicowanie miąższości wypełnisk. Pomijając z oczywistych względów półziemianki stwierdzić należy, iż miąższość wypełnisk obiektów „wannowatych” i zbliżonych waha się od 10 do 80 cm. Zróżnicowanie miąższości wypełnisk obiektów, a zwłaszcza licznych relikatów budynków, interpretować można dwojako. Możemy mieć do czynienia z odzwierciedleniem rzeczywistego zróżnicowania głębokości zagłębionych części budynków, albo też może ono wynikać ze zniszczenia stropowych części niektórych obiektów i ich wtórne „wypłyca”. Po obserwacjach poczynio-

nych w trakcie trzech lat eksploracji stanowiska 3 w Żyrakowie wydaje mi się, iż istotnym czynnikiem zróżnicowania głębokości obiektów była właśnie wtórna destrukcja wypełnisk części obiektów. Sąd taki zdaje się uzasadniać obecność kilku obiektów, wyróżnionych na podstawie występowania śladowo zachowanych w kretowinach wtrętów spalenizny i drobnych grudek polepy. Choć zostały one odkryte bezpośrednio pod humusem, posiadały charakter i treść identyczną z występującą pod dnami obiektów zagłębionych. Co ciekawe, posiadały one również możliwe do identyfikacji rzuty zasięgu występowania treści antropogenicznych na poziomie plantu po odhumusowaniu. Ponieważ koncentracja takich treści na obecnym stropie calca odpowiadała wymiarom obiektów „wannowatych” zdaje się nie ulegać wątpliwości, iż część tych obiektów została zniszczona. Może to wskazywać na fakt, iż pierwotnie rozległy teren obecnego stanowiska 3 w Żyrakowie był nieco pofałdowany. Kilkaset lat bogatej w wydarzenia historii Żyrakowa i uprawa pól w niezwykle dogodnym położeniu, na zapleczu historycznej wsi, w kierunku starego koryta Wi-

ślaki, doprowadziła do wyrównania terenu i w konsekwencji zniszczenia części wyżej położonych obiektów zagłębionych, po których pozostały tylko przebarwienia, w normalnych warunkach występujące pod dnami obiektów zagłębionych. Dopuszczenie takiej bardzo prawdopodobnej interpretacji jest też ważną okolicznością wskazującą na zakres możliwej dewastacji reliktywów rozmaitych konstrukcji słupowych.

Osada na stanowisku 3 w Żyrakowie jest po zaledwie trzech latach badań wykopaliskowych jednym z rozpoznanych na największą skalę stanowisk wczesnośredniowiecznych na Podkarpaciu. Plan części wsi, znajdującej się w granicach linii rozgraniczenia autostrady A4, ujawnia istnienie charakterystycznego, zagrodowego systemu zabudowy. Układ zagród jest dostosowany do przebiegu krawędzi doliny. Badania wykopaliskowe i podejmowane właśnie opracowanie licznych i interesujących zabytków będą niewątpliwie ważnym wkładem w poznanie osadnictwa środkowej fazy wczesnego średniowiecza co najmniej w dolinie środkowej Wisłoki.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

SKRÓTY

Materiały z konferencji... KOBiDZ – *Materiały z konferencji konserwatorstwa archeologicznego, zorganizowanych przez OODA. Jurata–Wigry–Krynica*, Warszawa 2007.
Wczesne średniowiecze... – Gancarski J. (red.), *Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich*, Krosno 2006.

LITERATURA

Baron J.
2007 *Wybrane aspekty metodyki badań i rekonstrukcja zabudowy osad okresu halsztackiego na przykładzie stanowiska w Polwicy na Śląsku*, [w:] *Materiały z konferencji... KOBiDZ*, s. 104–111.
Cetera A.
1994 *Budynki mieszkalne z grodziska w Zawadzie k. Tarnowa (na tle porównawczym)*, „RTarnowski”, s. 255–276.
Cetera A., Okoński J.
1994 *Materiały do pradziejów prawobrzeża dolnego biegu Raby*, „RBocheński”, t. II, s. 5–53.
1995–1996 *Wczesnośredniowieczna osada przyrodowa na stanowisku 101 w Tarnowie*, „RTarnowski”, s. 195–216.
Chochorowski J.
2008 *Między Akrą a Algierem. Afrykańskie wyprawy studentów archeologii*, „Alma Mater”, 99/2008, s. 296–306.
Dzięgielewski K.
2007 *Possibilities of identification and Dating of tree windthrow structures on archaeological sites (based on the examples from Podlęże, site 17)*, „Spr. Arch.”, t. 59, s. 393–415.
2007a *Wybrane problemy metodyki badań wykopaliskowych wielokulturowej osady w Podlężu, pow. Wieliczka, stan. 17*, [w:] *Materiały z konferencji... KOBiDZ*, s. 123–144.
Ekspertyza...
Ekspertyza geologiczno-geomorfologiczna i glebowa na trasie planowanej autostrady A4 na odcinku Tarnów–Przeworsk,

(mapa nr 4), mps w archiwum GDDKiA, Oddział Rzeszów.

Gedl M.
2008 *Kietrz – popielnicowa nekropola nad Troją*, „Alma Mater”, 99/2008, s. 99–104.
Kalicki T., Szmoniewski B. Sz.
2008 *Weryfikacyjne badania stanowiska archeologicznego nr 76 w Przemysłu przy ulicy Słowackiego 68B (AZP 108-84/142)*, „RPrzemyski”, t. 44, s. 3–14.
Kobyliński Z.
1988 *Struktury osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988.
Lach J., Kukulak J.
1995 *Przyrodnicze warunki rozwoju Dębicy*, [w:] J. Buszko, F. Kuryk (red.), *Dębica. Zarys dziejów miasta i regionu*, Kraków, s. 9–44.
Łojowska K.
2002 *Osada wczesnośredniowieczna w Tuszynie, pow. Mielec, MSROA*, t. 25, Rzeszów 2004, s. 159–186.
Łojowska K., Okoński J.
2008 *Badania wykopaliskowe na stanowiskach 1 i 5 w Ostrowie, pow. przemyski, w 2007 roku (część druga)*, „RPrzemyski”, t. 44, s. 53–78.
Matoga A.
2007 *Tak zwane stanowiska archeologiczne a polityka konserwatorska (na przykładzie kompleksu osadniczego z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w rejonie Pińczowa w woj. świętokrzyskim)*, [w:] *Materiały z konferencji... KOBiDZ*, s. 227–241.
Mianowska I.
2001 *Wczesnośredniowieczna osada w Uluczu, pow. Brzozów, Moravia Magna*, 1, Kraków.
Naglik R.
2003 *Cmentarzysko z młodszego okresu przedrzymskiego na st. 9 w Targowisku, gm. Kłaj*, „AAC”, t. 38, s. 91–110.
Okoński J., Łojowska K.
2007 *Badania wykopaliskowe na stanowiskach 1 i 5 w Ostrowie, pow. Przemysł w 2007 roku*, „RPrzemyski”, t. 33, z. 2, s. 81–112.

- Okoński J., Przybyła M., Suchorska-Rola M.
(w druku)
Sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowisku 2 w Zagórze, gm. Niepołomice w 2005 r.
- Okoński J., Szpunar A.
1999 *Sprawozdanie z badań weryfikacyjnych i powierzchniowych na trasie planowanej budowy autostrady A4 we wschodniej części województwa tarnowskiego (km 502,4–542,3), Tarnów* (mps w Archiwum Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Krakowie oraz Archiwum WUOZ, Delegatura w Rzeszowie).
- Okoński J., Szpunar B. A.
1999 *Żyraków, gm. Żyraków, stan. 3. Nr 26. Sprawozdanie z weryfikacyjnych badań sondażowych*, Tarnów (mps w Archiwum Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Krakowie oraz Archiwum WUOZ, Delegatura w Rzeszowie).
- 1999a *Żyraków, gm. Żyraków, stan. 5. Nr 27. Sprawozdanie z weryfikacyjnych badań sondażowych*, Tarnów (mps w Archiwum Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Krakowie oraz Archiwum WUOZ, Delegatura w Rzeszowie).
- 2000 *Archeologiczne Zdjęcie Polski. Wyniki badań powierzchniowych na obszarze 102-70*, Tarnów (mps w Archiwum WUOZ, Delegatura w Rzeszowie).
- 2002 *Materiały wczesnośredniowieczne ze środkowego biegu Wisłoki*, „MSROA”, t. 23, s. 141–171.
(w druku)
Mikroregion osadniczy wczesnego średniowiecza w dolinie środkowej Wisłoki w świetle badań 2008 r., „MSROA”, t. 30.
- Parczewski M.
1981 *Osadnictwo wczesnośredniowieczne na pograniczu śląsko-morawskim. Ze studiów nad lessowym Płaskowyżem Głubczyckim*, „Prz. Arch.”, t. 28, s. 123–174.
- 1991 *Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach. U źródeł rozpadu Słowiańszczyzny na odłam wschodni i zachodni*, Kraków.
- 1996 *Rezultaty badań wykopaliskowych w Bachórze w latach 1993–1995*, „MSROA”, t. 17, s. 263–282.
- Poleski J.
2004 *Wczesnośredniowieczne grody w dorzeczu Dunajca*, Kraków.
- 2004a *Naszacowice. Ein frühmittelalterlicher Burgwall am Dunajec*, Kraków.
- 2006 *Przyczynek do poznania wczesnośredniowiecznego osadnictwa w polskiej części Karpat Zachodnich – dolina Dunajca i Raby*, [w:] *Wczesne średniowiecze...*, s. 33–75.
- Starkel L.
1995 *New data on the Late Vistulian and Holocene evolution of the Wisłoka valley near Dębica*, [w:] *Evolution on the Vistula river valley during the last 15000 years*, Wrocław 1995, s. 73–90.
- Szpunar B.
1997 *Nowe znaleziska narzędzi kamiennych z terenu województwa tarnowskiego*, „MSROA”, t. 18, s. 169–172.
- Tyniec A.
1994 *Wczesnośredniowieczna osada na stan. 7 w Niepli, gm. Jasło*, „MSROA za rok 1993”, s. 235–249.
- Tyniec-Kępińska A.
2007 *Metodyka badań systemów wodnych przy osadzie wczesnośredniowiecznej na stanowisku 20 w Brzeziu, woj. małopolskie*, *Materiały z konferencji...* KOBiDZ, s. 353–355.

Jerzy Okoński

Die Fundstelle Nr. 3 in Żyraków, Kreis Dębica. Die ersten Ergebnisse und Überlegungen am Rande der Forschungen im Vorfeld des Autobahnbaus

Zusammenfassung

Die Fundstelle Nr. 3 in Żyraków wurde während der Geländebegehungen, die 1988 auf der künftigen Fahrstrecke der Autobahn A4 durchgeführt wurden, entdeckt. Die Fundstelle ist am Rande des Altwasserbetts von Wisłoka im Weiler „Kolonja“ bei Dębica lokalisiert. 1999 wurden dort die Sondagen unternommen, die im Rahmen der Vorarbeiten für den Bau der Autobahn A4 auf der Strecke Tarnów–Rzeszów erfolgen sollten. Infolge der Sondagen und Geländebegehungen bestimmte man die Ausdehnung der Fundstelle. Im Jahre 2000 wurde die Fundstelle im System des Projekts „Archäologische Aufnahme Polens“ registriert.

Im September 2007 begann man an der Fundstelle in Żyraków mit den Ausgrabungsarbeiten im Vorfeld der Bauarbeiten der Autobahnstrecke Tarnów–Rzeszów. Die Forschungen werden, anhand des Vertrags mit der Generellen Direktion für Nationalstraßen und Autobahnen-Außenstelle in Rzeszów, von der Stiftung des Archäologiezentrums

in Rzeszów, geleitet. Die seit dieser Zeit dauernden Ausgrabungsarbeiten umfassten die Fundstellenfläche von ca. 570 Aren. Man registrierte und explorierte 3235 Befunde, von denen die Mehrheit als verschiedene Erdobjekte charakterisiert wurde. Man unterschied bisher auch 16 oberirdische Pfostenkonstruktionen, 2 Gräben, 1 Konstruktionsgraben, 1 Grab (neuzeitliches) und die Spuren einer neuzeitlichen Strasse. Man registrierte auch (auf dem Niveau des anstehenden Bodens, nach dem Abziehen der Humuserde) 17 Wurzelgruben.

Die Ausgrabungen an der Fundstelle 3 in Żyraków legten die eingetieften Siedlungsobjekte frei, die 5 deutliche Besiedlungsphasen vertreten. Es waren die Objekte aus dem Ende der Bronzezeit, der frühen Eisenzeit, hauptsächlich der jüngeren Phase der Römerzeit (ein paar Zehnte Feuerstellen und Brunnen), aus dem Spätmittelalter und der Neuzeit. Ein großer Teil der Objekte, die in ihren Verfüllungen kein Mate-

rial aufwiesen, blieb mittlerweile chronologisch unbestimmt. Zu den wichtigsten Forschungsergebnissen zählt man das, dass die Ausdehnung der Fundstelle zehnmal vergrößert wurde, im Vergleich zu dem Fundstellenplan, der infolge der Geländebegehungen und Sondagen entworfen wurde.

Das Sinnbild der Fundstelle ist unumstritten die Siedlung aus der mittleren Phase des Frühmittelalters, die vom Ende des 8. Jhs. bis zum Anfang des 11. Jhs datiert wird. Die Relikte des Dorfes, das im Straßenverlauf der künftigen Autobahn A4 freigelegt wurde, bilden, nach den Angaben vom September 2009, 146 eingetieft Objekte, welche die Überreste der oberirdischen Bauten darstellen, 8 unterschiedliche Pfostenkonstruktionen, 326 Gruben, 466 datierte Pfostenlöcher, 1 Gräbchen, 8 Feuerstellen außerhalb der Objekte und eine teilweise erforschte Lehmabbaugrube, im Bereich deren man 3 Lehmgruben unterschied. Die frühmittelalterliche Phase vertreten ca. 24 tausend Gefäßfragmente, ca. 1000 Fragmente der Gefäße zum Rösten des Getreides, 9 Spinnwirtel, 1 Sporn, 1 Sichel, 1 Eisenschüssel, ein paar Zehnte der Fragmente von Eisengegenständen (unter anderem über 10 Messer), 4 Mahlsteine (2 Sätze in den Gruben in der Nähe der Häuser), 3 steinerne Wetzsteine. Die Keramik ist in technologischer und formaler Hinsicht in die Zeit vom 8. Jh. bis zum Anfang des 11. Jhs. zu datieren (Abb. 3–6).

Unter den eingetieften Siedlungsobjekten sind 144 frühmittelalterliche eingetieft Objekte beachtenswert. Sie stellen die Fragmente der oberirdischen Bauten des gegenwärtig im Karpatenvorland größten Dorfes aus dieser Zeit dar. Bemerkenswert

ist hier geringe Tiefe, in der die auf dem Niveau nach dem Abziehen der Humuserde deutlich registrierbaren Objektfunde (darunter vor allem die wannenförmigen Objekte) freigelegt wurden. Das nächste charakteristische Merkmal ist die Verknüpfung der Siedlung mit hauptsächlich schweren Böden wie Lehme, Alluvialböden und Rendzina.

Die Überreste des mittelalterlichen Dorfes sind an der Fundstelle 3 in Żyraków sehr bedeutend und gut erkennbar. Sehr charakteristisch ist das Vorkommen der Objekte in den Konzentrationen, die als einzelne Gehöfte interpretiert wurden (Fot. 6–13, 15, 18, 21, 22). Neben den Spuren der eingetieften Hausteile gehörten dazu noch die Gruben mit verschiedenen Funktionen, die in der Nähe der Bauten (Fot. 6–11, 13, 14, 16–19, 21), oder auch unter ihren Sohlenteilen vorkamen, die Feuerstellen (Fot. 14, 16, 17), die in der Regel in der unmittelbaren Nähe der Hütten lokalisiert waren, wie auch zahlreiche Pfostenlöcher. Die Hausreste sind sehr differenziert. Ihr großer Teil liefert Informationen, die die Bebauung eines slawischen Dorfes erkennen lassen.

Die Siedlung an der Fundstelle Nr. 3 in Żyraków ist, kaum drei Jahre nach dem Beginn der Ausgrabungsarbeiten, eine der am meisten erkannten frühmittelalterlichen Fundstellen im Karpatenvorland. Der Plan eines Dorfteils, der sich im Bereich der Autobahn A4 befindet, enthüllt die Anwesenheit eines charakteristischen Gehöft-Systems der Bebauung. Die Anordnung der Gehöfte ist dem Verlauf des Talrandes angepasst. Die Ausgrabungsarbeiten werden dort fortgesetzt.